

Gebedenboek met teksten van Anthonis de Roovere

Openbare Bibliotheek Brugge, ms. 711

Bronnen in context 4

BRU
GGE

COLOFON

Titel

Gebedenboek met teksten van Anthonis de Roovere
(Openbare Bibliotheek Brugge, ms. 711).

Auteurs

Johan Oosterman
Saskia van Bergen
Ludo Vandamme

Jaar van uitgave

2022

Verantwoordelijk uitgever

Colin Beheydt, algemeen directeur Stad en OCMW Brugge
Burg 12, 8000 Brugge

Wettelijk depot

D/2022/0546/4

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Unported licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0> om een kopie te zien van de licentie.

Omslagillustratie

Gebedenboek met teksten van Anthonis de Roovere, fol 1v.
(Openbare Bibliotheek Brugge, ms. 711).

Inhoud

Voorwoord	4
Inleiding	5
Anthonis de Roovere: leven en werk <i>Johan Oosterman</i>	6
Nicolaas Bulteel uit Ieper, 1539 <i>Ludo Vandamme</i>	9
Toelichting bij de gebeden <i>Johan Oosterman</i>	11
De verluchting van het handschrift <i>Saskia van Bergen</i>	17
Materiële en inhoudelijke beschrijving <i>Johan Oosterman</i>	20
Teksteditie	27
Literatuurlijst	56

Voorwoord

De teksten in deze publicatie kwamen tot stand binnen het project Historische Bronnen Brugge. Dit project zorgde tussen 2003 en 2014 voor de digitalisering van dertien belangrijke historische documenten uit de collecties van het Stadsarchief Brugge, Openbare Bibliotheek Brugge, Musea Brugge, het Grootseminarie Brugge en het Rijksarchief te Brugge. De coördinatie was in handen van Erfgoedcel Brugge.

Bij elke bron schreven onderzoekers en conservatoren artikelen die de inhoudelijke, vormelijke of codicologische aspecten van het document uitdiepen of de ontstaanscontext schetsen. Voor sommige bronnen werd een teksteditie of vertaling bezorgd of werden regesten opgesteld.

De bronnen, artikelen en tekstedities waren aanvankelijk beschikbaar op *historischebronnenbrugge.be*. In 2018 kregen ze een nieuwe thuis op het portaal *erfgoedbrugge.be*. Deze digitale publicatie zorgt ervoor dat de teksten op langere termijn beschikbaar blijven voor onderzoekers en geïnteresseerden.

De teksten in deze publicatie werden oorspronkelijk gepubliceerd in 2011. De teksten en bibliografische verwijzingen zijn naar aanleiding van deze nieuwe digitale publicatie niet geactualiseerd.

Inleiding

Het handschrift is een devotieboek, met vijf berijmde gebeden en één korte prozatekst. Codicologisch onderzoek maakt duidelijk dat het huidige handschrift oorspronkelijk deel uitmaakte van een meer omvattend getijdenboek, dat tot stand kwam in Brugge, kort na het midden van de 15de eeuw. De huidige vorm van het handschrift kan omstreeks 1500 worden gedateerd; het werd toen in de nu bewaarde blindgestempelde lederen band gebonden. Ook de verluchting verwijst naar beide fasen in het ontstaan van dit manuscript. De meeste miniaturen en decoraties verwijzen naar het Brugse boekenbedrijf van het midden van de 15de eeuw. Eén volbladminiatuur werd duidelijk veel later toegevoegd. Het manuscript functioneerde in de sfeer van de privédevotie, aanvankelijk wellicht in Brugge, vanaf de vroege 16de eeuw in Ieper en Zuid-Vlaanderen. De Openbare Bibliotheek Brugge kocht dit handschrift in 2010 aan bij een Nederlandse antiquaar en brengt daarmee het handschrift opnieuw naar haar oorspronkelijke habitat.

Johan Oosterman, hoogleraar Oudere Nederlandse letterkunde aan de Radbouduniversiteit in Nijmegen, identificeerde de zes teksten. Vanuit zijn bijzondere belangstelling voor leven en werk van de Brugse stadsdichter Anthonis de Roovere (ca. 1430–1482) wijst hij op het belang van het handschrift als vroegste bron van twee berijmde gebeden, gedicht door De Roovere. Het betreft het Lof van het heilig Sacrament en een Marialof. Verder bevat het handschrift de eerste twee gebeden uit het Gruuthusehandschrift en een gebed over de vijftien vreugden van Maria. De korte prozatekst met uitspraken van de kerkvader Gregorius de Grote werd later toegevoegd. Alle teksten zijn uit andere bronnen bekend, maar de variante vorm van de vijf berijmde gebeden die uitgesproken Brugs van taal zijn, wettigde een volledige kritische editie, uitgevoerd onder toezicht van Johan Oosterman.

Multidisciplinair onderzoek brengt dit handschrift opnieuw tot leven. Toch heeft het devotieboek nog niet alle geheimen prijs gegeven.

Anthonis de Roovere: leven en werk

Johan Oosterman

Op 16 mei 1482 overleed Anthonis de Roovere in Brugge, de stad waar hij ruim vijftig jaar eerder werd geboren. Zijn dood werd diep betreurd door Jan Bartoen, *mede-gheselle*, in een roerend gedicht. Het is een van de weinige bronnen over het leven en de dood van de grootste Nederlandstalige dichter uit de 15de eeuw. Al tijdens zijn leven werd hij meer dan eens geprezen en bekroond, en tot in de 17de eeuw waren dichters bekend met zijn naam en zijn werk. Die roem heeft er voor gezorgd dat er in elk geval heel wat van zijn werk bewaard is: meer dan honderd gedichten, een omvangrijke kroniek over Vlaanderen (waarbij vooral het Brugse leven in de 15de eeuw veel aandacht krijgt) en twee toneelstukken. Toch is wat bewaard bleef maar een schaduw van wat er ooit was, en dat geldt vooral voor het toneel. Juist op dat terrein was zijn reputatie enorm. De Roovere was een fameus theatermaker en waarschijnlijk heeft hij tientallen toneelstukken geschreven, die hij vervolgens ook ensceeneerde en regisseerde. En wie weet speelde hij ook een rol in zijn eigen stukken. Maar toneel was voorstelling, en de tekst werd in de 15de eeuw zelden verspreid. Naast alle factoren die toch al bijdragen aan het verlies van teksten uit het verleden, heeft dit gezorgd voor het vrijwel verdwijnen van de tastbare sporen van De Rooveres toneelwerk.

HET LEVEN VAN EEN NATUURTALENT

Wie alle beschikbare gegevens bij elkaar veegt, kan nog een aardig beeld krijgen van het leven van De Roovere. Al jong viel zijn talent op, en als zeventienjarige won hij een wedstrijd in de Brugse rederijderskamer. Vanaf dat moment mocht hij zich Prins van Retorica noemen. Een van de oprichters van die kamer was zo'n twintig jaar eerder ene Jan de Roovere. Het is verleidelijk om te denken dat hij de vader van Anthonis was, en zijn zoon al jong vertrouwd maakte met het literaire leven. Het bleef voor Anthonis niet bij deze ene bekroning, en het grootste eerbetoon viel hem ten deel in 1466, toen hij op initiatief van Karel de Stoute, die een jaar later de hertog van Bourgondië zou worden, een jaarlijkse toelage van de stad ontving. Het ging om een fors bedrag, zonder dat daar verplichtingen tegenover stonden, op één na dan: hij moest in Brugge blijven wonen. Juist in die tijd was er ook van buiten Brugge belangstelling voor zijn werk, maar in Brugge begreep men hoe waardevol De Roovere voor de stad was: hij droeg bij aan

optochten en processies, was een gezien theatermaker en was een van drijvende krachten in de letterkundige scene. En De Roovere bleef in Brugge. De toelage was dan ook een forse aanvulling op wat hij als ambachtsman – hij was metselaar – verdiende. Tien jaar voor De Roovere bekroond werd als ‘stadsdichter’ schreef hij het gedicht dat hem de grootste bekendheid opleverde: de Lof van het Heilig Sacrament. De theologische gevoeligheid van de inhoud was aanleiding het voor te leggen aan de Brugse geestelijkheid, en het gedicht werd officieel goedgekeurd. Binnen en buiten Brugge mocht het verspreid worden, en dat gebeurde ook (meer hierover: zie toelichting bij dit gedicht). De Roovere manifesteerde zich, ook in de jaren na zijn bekroning, op allerlei terreinen. De veelzijdigheid van zijn optreden zien we weerspiegeld in zijn werk: hij schreef gedichten die gebruikt werden bij belangrijke processies, hij schreef komisch en spottend toneel, maar ook werk dat belangrijke gebeurtenissen in het leven van de stad moest markeren, hij preeks Karel de Stoute en de Brugse stadsbestuurders, maar was vaak ook scherp in zijn kritiek op maatschappelijke misstanden – gewetenloze priesters, corrupte rechters en edelen die zich te buiten gingen aan machtsmisbruik kregen er flink van langs. En vaak klinkt uit zijn werk een toon van mededogen met het volk dat moet zwoegen om aan de kost te komen, dat, in de woorden van De Roovere, zich zorgen maakt ‘om brood ende pap in doude daghen’. Bij alles wat hij deed en schreef, onderhield hij altijd goede contacten in alle lagen van de bevolking. Zijn dood in 1482 kwam onverwacht en als een schok: ‘O doodt tfy hebby ons dit ghedaen.’ Zijn stem werd node gemist.

ECHT CONTACT IS NIET MOGELIJK

Zoals bij veel middeleeuwse dichters moeten we het ook bij De Roovere stellen zonder echte biografische bronnen en zonder teksten in zijn eigen handschrift. Nog in de 18de eeuw bestond er een portret van De Roovere, maar het ging verloren bij de brand in de Poortersloge. En in 1562 maakte Eduard de Dene bij de uitgave van de *Rhetoricale wercken* van Anthonis de Roovere gebruik van diens eigen handschriften, maar deze autografen zijn verloren gegaan. En veel van de teksten die iets lijken te zeggen over het leven van De Roovere, zijn niet opgetekend om een biograaf behulpzaam te zijn, maar om te benadrukken hoe bijzonder deze dichter was. Als Eduard de Dene schrijft dat Anthonis geen woord Frans of Latijn kende, en alleen zijn moedertaal, het Vlaams, machtig was, deed hij dat vooral om te benadrukken hoe bijzonder het is dat zo’n ongeleerde dichter, zulke verstandige dingen schrijft. Steeds als we De Roovere lijken te naderen, blijken de bronnen bedrieglijker dan we zouden willen. Dat hoeft geen reden te zijn voor al te grote scepsis, want alles overziend kunnen we van Anthonis de Roovere toch een heel mooi beeld krijgen. ‘Duik op Anthonis’ schreef H.H. ter Balkt in een van zijn *Laaglandse hymnen*, en wie goed leest ziet de contouren van een indrukwekkende auteur uit het Bourgondische herfsttij opdoemen.

Er blijft altijd afstand, want de 530 jaar sinds zijn dood zijn niet zomaar te overbruggen. Maar soms duikt er iets op dat die afstand kleiner maakt. Het pas ontdekte gebedenboek is daarvan een wel heel mooi voorbeeld. Het is afkomstig uit Brugge en het is een van de weinige bewaarde bronnen die tijdens het leven van De Roovere zijn ontstaan. En van al die bronnen is het zelfs de oudste. Het lijkt erop dat het boekje gemaakt is voor iemand die De Roovere kende. De dichter kan het zelf in handen hebben gehad. Dichterbij kunnen we niet komen.

Nicolaas Bulteel uit Ieper, 1539

Ludo Vandamme

Het devotiehandschrift wordt aangeduid als: Brugge, Openbare Bibliotheek, ms. 711. In de periode voor de aankoop in 2010 door de Openbare Bibliotheek Brugge werd in de literatuur naar dit manuscript verwezen als het ‘handschrift Bulteel’. Deze benaming gaat terug op de provenancevermelding op de blanco folio 1r van het handschrift, waar een 16de-eeuwse cursieve hand schreef: ‘Ex libr[is] Nicolai Bulteel alias vander Clyte 1539’. Het is overigens de enige vermelding van voormalige bezitters in dit handschrift.

Met Nicolaas Bulteel bevinden we ons in Zuid-Vlaanderen, met name in de stad Ieper en in de heerlijkheid ‘Clyte’ op het Ieperse platteland. Wellicht kwam het handschrift op het einde van de 15de of het begin van de 16de eeuw aldaar terecht. Dit biedt tevens een verklaring voor de latere toevoeging van het gebed bij de Gregoriusmis (f. 44r–45r), in een versie die volgens Johan Oosterman ‘met Zuid-Vlaanderen te verbinden valt’.

De Bulteels verschijnen pas in de late 15de eeuw in Ieper, toen de tinnenpotgieter Perceval Bulteel, afkomstig van Doornik, er in 1481 poorter werd. In deze periode was de fiere industriestad Ieper verschrompeld tot een plaats van minder dan 10.000 inwoners. De stedelijke crises lieten *homini novi* wel toe om op korte tijd macht en aanzien te verwerven. Zo dringt de familie Bulteel in enkele generaties door tot de bestuurlijke cenakels van de stad en consolideert zij haar economische macht door het verwerven van de belangrijke heerlijkheid ‘Clyte’ (De Klijte), tussen Ieper en Belle. In dit milieu figureert Nicolaas Bulteel, die in 1539 met zijn alias-naam verwijst naar de heerlijkheid. Meer is er voorlopig over hem niet bekend. De neo-Latijnse dichter Gislain Bulteel (1555–1611) is het meest bekende lid van deze Ieperse familie in de 16de eeuw. Zijn gelijknamige vader, gehuwd met Anna Lansaem en ook heer van ‘Clyte’, en zijn grootvader Hendrik (†1504), gehuwd met achtereenvolgens Clara de Wilde en Johanna de Hurtere, waren tijdgenoten van Nicolaas, de bezitter van het handschrift. Louis Bakelants baseerde zich voor deze gegevens op genealogische fragmenten uit de 19de eeuw, die voorlopig nog niet door nieuwe archiefonderzoek werden bevestigd.

De literaire belangstelling van de familie Bulteel vertaalde zich ook in de volgende eeuw in een rijke bibliotheek. Antoon Sanderus, kanunnik aan het Sint-Maartenskapittel in Ieper, bracht in het tweede kwart van de 17de eeuw een overzicht uit van belangrijke handschriftencollecties in de Zuidelijke Nederlanden. Slechts enkele particuliere collecties vonden hun weg naar zijn *Bibliotheca Belgica manuscripta* (Rijsel, 1641), onder meer die van Jan Gislenus Bulteel uit Ieper, met historische, literaire en religieuze teksten. Het devotieboek vinden we hier niet terug, wel andere middeleeuwse teksten in de volkstaal, zoals de *Rijmbijbel* van Jacob van Maerlant en de *Lekenspiegel* van Jan van Boendale, en een bundeltje poëzie van de Ieperse dichter Joos Lansaem, een tijdgenoot van Nicolaas Bulteel.

Toelichting bij de gebeden

Johan Oosterman

MISERERE MEI DEUS

‘Het eerste Gruuthusegebed’ is de weinig poëtische titel waarmee *Miserere mei Deus dat ic in ydelheden* dus vaak wordt benoemd. Toch geeft deze benaming goed aan waaraan dit gebed zijn bekendheid ontleent: het is de eerste tekst in het Gruuthusehandschrift dat omstreeks 1400 te Brugge is ontstaan. Het is bovendien de meest verspreide tekst uit dit gebedenboek: het komt voor in zestien handschriften uit de 15de eeuw. Ze komen wel vrijwel allemaal uit Brugge, en ze laten op deze manier goed zien dat de populariteit van deze gebeden op rijm misschien wel groot was, maar dan in een heel beperkte kring. Het moet een kring zijn geweest van rijke burgers met literaire belangstelling. *Miserere mei Deus* is niet alleen het begin van dit Brugse gebed, maar ook van de psalm die tot voorbeeld is geweest voor de dichter: psalm 50 (of in een andere telling psalm 51), een van de zogenaamde boetepsalmen. Het zijn teksten waarin de gelovige uitdrukking geeft aan zijn zondigheid en zich nederig toont om boete te doen voor God. Het rijmende gebed bestaat uit 22 strofen die telkens worden voorafgegaan door een vers uit de Latijnse tekst van de psalm. De eerste regels van de strofe vormen de vertaling van dat Latijnse vers, en ze worden gevolgd door regels die soms heel direct, maar vaak ook min of meer associatief voortborduren op dat begin. De gelovige die in deze tekst aan het woord is benadrukt meteen in het begin de schaamte over zijn eigen zonden: het steeds herhalen van de frase *ic scame mi* is daarbij natuurlijk ook een literaire stijlfiguur (parallellisme). Zondenbesef en literaire virtuositeit gaan vaak hand in hand. En hoe authentiek de toon van het gebed soms ook lijkt, er is vrijwel geen beeld dat niet aan de bijbel ontleend is. De psalmen, maar ook verhalen over Lazarus en over de Verloren Zoon zijn makkelijk herkenbaar. De tekst die in dit boekje te vinden is, verschilt op allerlei plaatsen nogal van de versie in de meeste andere handschriften. Dat heeft misschien te maken met het feit dat het gaat om een latere fase van de tekstoverlevering. Maar hier en daar lijkt het er toch ook op dat we met een eigenzinnige kopiïst te maken hebben, die het meer dan een halve eeuw oude gebed naar eigen inzichten wilde aanpassen. Meer dan gissen naar zijn beweegredenen kunnen we niet.

LOF VANDEN HEIJLIGHEN SACRAMENTE

De *Lof vanden heijlighen Sacramente*, een gedicht dat bestaat uit vijftien strofen van vijftien regels, is de bekendste en meest verspreide tekst van Anthonis de Roovere. Al tijdens zijn leven, in 1478, verscheen het in druk bij de Goudse drukker Geerart Leeu, en handschriften uit Brugge, Leiden, Breda en Utrecht laten zien hoe populair het was. Bovendien is het verschillende keren uitgangspunt geweest voor nieuwe bewerkingen.

De Roovere schreef het gedicht, dat een uitvoerige lofprijzing is op het Heilig Sacrament, dat wil zeggen de verandering van brood en wijn in lichaam en bloed van Christus, in of omstreeks 1456. Hierbij maakte hij volop gebruik van een traktaat van de mystieke Brabantse auteur Jan van Ruusbroec. Zowel door het onderwerp als zodanig, als door het gebruik van een mystieke tekst, begeeft De Roovere zich op gevaarlijk terrein.

Het gaat hier over een van de belangrijkste mysteries van het geloof, en daarover spreken kan alleen wanneer ieder woord op een goudschaaltje gewogen wordt. De Roovere moet zich daarvan bewust zijn geweest. In elk geval werd de tekst voorgelegd aan geleerden die theologisch goed onderlegd waren. Hun oordeel was positief: ze gaven officieel toestemming om dit gedicht in de openbaarheid te brengen. En hoewel er geen andere voorbeelden bekend zijn van teksten waarvoor de dichter een nihil obstat verkreeg van de Brugse geestelijkheid, is het evident dat De Roovere zich meer dan eens bezighield met heikele theologische zaken. Hij was van mening dat ook een leek zich hiermee mag bezighouden. De Sacramentslof is ook daarom terecht een van zijn meest bekende gedichten, al zijn de inhoud en de formuleringen voor ons soms lastig te volgen.

Zoals in veel van zijn gedichten bracht hij ook hier een acrostichon aan: in de laatste strofe zijn, van onder naar boven, de letters te lezen die samen de naam Antonis de Rovere vormen, in een spelling dus die afwijkt van de gebruikelijke vorm waarin we zijn naam kennen. Niet vreemd, want ook De Roovere zelf spelt zijn naam op verschillende manieren. Het bijzondere in dit gebedenboek is dat de kopiïst het acrostichon heel zorgvuldig heeft aangebracht, en ook zag dat de naam van onder naar boven gelezen moest worden: de beginletter van het laatste vers van de tekst, onderdeel van het acrostichon, is namelijk uitgevoerd als een tweeregelige initiaal, iets wat normaal gesproken alleen aan het begin van een strofe voorkomt. Maar hier is het de eerste letter van de naam van de auteur van het gedicht. Dat de kopiïst dit herkende komt misschien wel omdat hij de tekst opschreef toen deze nog heel nieuw was (namelijk kort na 1456). De versie in dit gebedenboekje is trouwens niet de enige die vandaag de dag nog in Brugge te zien is. In de Schatkamer van Sint-Salvator hangt een groot blad perkament waarop het lofdicht te lezen valt. In die vorm, als blad dat opgehangen kon worden in kerken en kapellen, is het waarschijnlijk al snel bekend geworden.

VRAUWE VUL GHENADICHEDE

Onser vrouwen xv bliscepen is het opschrift dat te lezen valt boven het Mariagebed dat begint met de woorden *Vrauwe vul ghenadichede*. Het is, zoals het opschrift al duidelijk maakt, een gebed waarin de vijftien ‘bliscepen’ – dat zijn vijftien vreugdevolle momenten uit het leven van Maria – centraal staan. Middeleeuwse gelovigen hadden graag het houvast van rijtjes om hun religieuze wereld te ordenen. Naast overbekende en vaak eeuwenoude rijtjes als tien geboden, zeven hoofdzonden en zeven kardinale deugden, verschenen in de late middeleeuwen diverse opsommingen van eerst vijf, later zeven en nog later negen, tien, twaalf of zelfs vijftien vreugden en droefheden van Maria. Ze geven een overzicht van belangrijke momenten uit het leven van Jezus’ moeder. Ook in *Vrauwe vul ghenadichede* is dat het geval. De momenten van geluk uit Maria’s leven die hier aan de orde komen zijn de boodschap van de engel, de begroeting van Elizabeth, de zwangerschap, de maagdelijke geboorte, het bezoek van de herders, de begroeting door de drie koningen, het terugvinden van de twaalfjarige Jezus die in de tempel met de priesters in gesprek was, de opdracht in de tempel, het veranderen van water in wijn bij de bruiloft van Kana, het voeden van de menigte met vijf broden en twee vissen, Jezus’ dood aan het kruis, de verrijzenis, de hemelvaart, de uitstorting van de Heilige Geest met Pinksteren en als laatste de hemelvaart van Maria. Opvallend hierbij zijn de vermelding van de kruisdood, die wij toch niet als moment van vreugde zouden bestempelen, en de volgorde waarin het terugvinden van de twaalfjarige Jezus in de tempel en de opdracht in de tempel van de pasgeboren Jezus (de zevende en achtste vreugde) aan de orde komen. De dood aan het kruis wordt ook in het gebed als moment van groot verdriet aangeduid, maar de middeleeuwse gelovige wist dat juist dit moment – het offer dat Jezus bracht – uiteindelijk de grootst denkbare vreugde zou brengen, namelijk de verlossing van alle mensen. De verbazing over deze ‘vreugde’ is onze verbazing. In de middeleeuwen wist men beter. De omwisseling van de zevende en achtste vreugde is een echte fout: bij het overschrijven van deze tekst moet de kopiist zich hebben vergist. Dit zelfde gebed komt in nog vijftien andere handschriften voor, en daar is de volgorde steeds zoals die volgens de chronologie hoort te zijn. Dat grote aantal vindplaatsen van deze tekst laat zien dat het een geliefd gebed moet zijn geweest. Dat hangt zeker ook samen met het onderwerp, want de menselijke en daardoor benaderbare Maria speelt in het laat-middeleeuwse geloof een grote rol. Het gebed is trouwens geen oorspronkelijke Nederlandse tekst maar een Westvlaamse vertaling van het zeer populaire *Douce Dame de miséricorde*. De vertaling volgt het Franse voorbeeld tamelijk getrouw, al zijn er verschillen: in de Nederlandse tekst worden veel meer verschillende titels voor Maria gebruikt en het Franse prozagebed is tot rijmende tekst gemaakt. De vertaling is daardoor rijker van taal, zonder twijfel als eerbetoon aan de moeder van God.

O GLORIEUS ALMUEGHENDE GOD

O glorieus almueghende God is opgebouwd rond het verhaal van de verloren zoon. De gelovige richt zich als zondaar tot God en gebruikt daarbij letterlijk de woorden waarmee de verloren zoon zich tot zijn vader richt. Hij voelt zich onwaardig om terug te keren, en verklaart ongeveer op alle denkbare gebieden te hebben gezondigd. Zo'n krachtige vorm van zelfvernedering is voor de meeste hedendaagse mensen moeilijk navoelbaar, maar past naadloos binnen de laat-middeleeuwse vroomheid. Zoals er lijstjes bestonden van alle deugden die je moest nastreven om in de hemel te komen, zo waren er uiteraard ook lijstjes van alle zonden die een mens kon begaan. En wie zijn ziel wilde zuiveren, onderzocht zichzelf en biechtte alle denkbare zonden op. Alsof het beter was teveel op te noemen, dan het risico te lopen iets te vergeten. Toch was hier geen sprake van 'risicovermijding' maar van oprechte vroomheid: door zo uitvoerig stil te staan bij de eigen zwakheid, en bij alle denkbare zonden, gaf de gelovige uitdrukking aan zijn besef dat de mens tegenover God maar heel nederig is, en hoopte hij dichter bij God te komen. Dit gebed is zo'n oefening van nederigheid, en een onderzoek van het eigen geweten. Dat gebeurt ondertussen wel in een literair uiterst zorgvuldig gecomponeerd gedicht. Alleen al de geraffineerde manier waarop allerlei Bijbelcitaties zijn verwerkt, laat dat zien. Bovendien kiest de dichter ervoor om in de vijfde, dat is de middelste, strofe af te wijken van het gebruikelijke gepaarde rijm, waarbij telkens twee regels op elkaar rijmen. Hij kiest er hier voor om na de eerste twee regels, alle volgende regels op elkaar te laten rijmen: een monorime. Samen met het telkens herhaalde 'O', waarmee de eerste tien regels beginnen, krijgt deze strofe veel nadruk. Hij markeert dan ook een inhoudelijke wending in het gedicht: terwijl de gelovige in het begin vooral de eigen zondigheid onderstreept, bestaat het tweede deel van het gebed uit een krachtig verzoek om vergeving.

Net als *Miserere mei Deus*, het eerste Gruuthusegebed, is ook deze tekst ruim verspreid geraakt, en ook in dit geval blijft die verspreiding grotendeels beperkt tot Brugge in de 15de eeuw. In tien handschriften komt dit gebed voor, en meestal in een versie die sterk lijkt op de tekst in het Gruuthusehandschrift. Maar juist de versie in dit boekje hoort tot de meest afwijkende. Het is alsof de kopiist (overigens een andere dan die van *Miserere mei Deus*) de vaak complexe en sterk literaire taal, heeft willen vereenvoudigen.

ACH, ALDER GLORIEUSTE DRACHT

Jacobus Johannes Mak, die in 1955 de gedichten van De Roovere uitgaf, had niet zo'n gunstig oordeel over dit lofdicht tot Maria: 'de inhoud kan in zoverre kunstig heten, dat hier een overvloed wordt geboden aan eretitels als ware het een litanie, met lofprijzing en gebed, zonder een bepaald thema, zonder onderling verband, en zonder eigenlijke zin' Ook voor de andere Mariagedichten die De Roovere schreef – er zijn meer dan twintig bekend – kon Mak weinig waardering

opbrengen: een overdaad aan beelden, weinig samenhang en gekunsteld. En daarbij maakte de dichter het zich moeilijker dan nodig was door een lastig rijmschema en door zijn eigen naam in de vorm van een acrostichon in het gedicht te verwerken.

Is het oordeel van Mak terecht, en moeten we besluiten dat De Roovere een al te maniëristisch gedicht heeft geschreven dat nauwelijks samenhang vertoont? Voor een antwoord op deze vraag moeten we kijken wat De Roovere zelf beoogde, en dat antwoord is in het gedicht zelf te lezen. In de laatste strofe komt namelijk de vraag aan de orde of de 'ik' Maria wel genoeg prijst. Eigenlijk niet, is de constatering: zelfs als alle bronnen, zeeën, rivieren, de lucht, alles op aarde en in de hemel, alle dieren, ja zelfs als alle tongen tienduizend maal lof zouden zingen van Maria, zelfs dan 'zij en consten hu niet vulloven Marie', ofwel: zouden ze u niet voldoende prijzen.

Het besef dat Maria nooit voldoende geprezen kon worden, leidde tot gedichten zoals De Roovere ze schreef, met een uiterst lastig rijmschema, met een acrostichon waarbij de eerste en laatste letter van de opeenvolgende strofen achter elkaar gelezen de naam van de dichter vormen, en waarin de gekozen beelden voor Maria soms thematisch en vaak associatief samenhangen, maar in elk geval altijd uitdrukking geven aan de veelstemmigheid van de lofprijzing.

Deze Marialof was tot voor kort alleen bekend uit een handschrift dat in 1524 in Utrecht is geschreven, dus meer dan veertig jaar na de dood van De Roovere. Het Brugse gebedenboek staat veel dicht bij de dichter, en dat is ook wel te zien, bij voorbeeld aan de sterk Westvlaamse taal. Maar bij het overschrijven is er ook wel iets mis gegaan, vooral bij de weergave van het acrostichon. Het was de bedoeling om aan het begin en aan het slot van iedere strofe een geschilderde hoofdletter (een initiaal) te noteren, maar terwijl die geschilderde letters wel aan het begin van de strofen staan, zijn ze aan het slot niet aangebracht. De kopiist die de tekst noteerde, heeft wel telkens aangegeven welke letter geschilderd zou moeten worden, maar dan met een heel klein lettertje. Aan het einde van de eerste strofe is een kleine 'n' te zien, bij de tweede strofe een 'o', en zo verder. Maar de schilder van de initialen heeft deze letters over het hoofd gezien. En hij maakte nog een fout: de eerste letter moet, om de naam van de dichter correct te schrijven, uiteraard een 'A' zijn, maar hij schilderde een 'O'. Hij heeft dus niet herkend dat het om een acrostichon ging. Zo laten de fouten in dit boekje mooi zien dat niet iedereen die betrokken was bij het maken ervan, in de gaten had dat Anthonis de Roovere deze Marialof schreef.

VII VERSEN VAN SINTE GREGORIUS

Het laatste gebed in dit gebedenboek is om verschillende redenen een geval apart: het is het enige prozagebed, het is niet voorzien van een illustratie – ook al was het de bedoeling die aan te brengen – en het is enkele tientallen jaren later geschreven dan de andere gebeden, en misschien zelfs niet in Brugge.

Het is voorzien van een opschrift waarin gemeld wordt wat de lezer kan verwachten: *Dit sijn vii versen van sinte Gregorius*. Zeven verzen, in dit geval kan misschien beter worden gezegd: zeven korte gebeden, die worden toegeschreven aan Sint-Gregorius, dat wil zeggen: Gregorius de Grote, die paus was van 590 tot zijn dood op 12 maart 604. Hij schreef de tekst niet, maar is er wel onlosmakelijk mee verbonden. Het gebed bestaat uit een aantal aanroepingen waarin de gelovige tot de lijdende Christus bidt. Verschillende aspecten van zijn passie worden daarbij vermeld: het dragen van de doornenkroon, het te drinken krijgen van azijn en gal, de graflegging et cetera. En terwijl het in dit gebed om zeven gebeden gaat, zijn er allerlei versies die een lengte hebben die varieert tussen vijf en tien gebeden. Maar ondanks alle variatie, de teneur is steeds het zelfde. De lijdende Christus wordt aangeroepen. Een belangrijk element van dit gebed is dat het vrijwel altijd vergezeld gaat van de zogenaamde Gregoriusmis, een afbeelding van Sint-Gregorius voor een altaar waarop en waaromheen allerlei voorwerpen zijn te zien die de momenten van de passie in herinnering roepen. Deze Gregoriusmis was in de late middeleeuwen heel geliefd. Behalve in gebedenboeken, is de afbeelding ook op heel wat schilderijen en prenten te zien. En ook in dit boekje had deze voorstelling geschilderd moeten worden: de ruimte die is vrijgelaten moet daar wel voor bedoeld zijn. Maar om wat voor reden dan ook is het er nooit van gekomen. Toch moet voor iedere middeleeuwse gelovige meteen duidelijk zijn geweest wat er ontbrak, en met wat verbeeldingskracht zullen ze de Gregoriusmis helder voor ogen hebben gehad.

Alles wijst er ondertussen op dat dit gebed pas rond 1500, toen het boekje opnieuw is ingebonden, is bijgeschreven. Het schrift lijkt van later te dateren dan dat van de overige gebeden. En deze specifieke versie van het gebed bij de Gregoriusmis is erg zeldzaam. Waarschijnlijk is ze aan het einde van de 15de eeuw in de directe nabijheid van het Franse taalgebied ontstaan. En dat brengt ons naar Zuid-Vlaanderen, een regio waar het gebedenboekje zich waarschijnlijk aan het begin van de 16de eeuw bevond. Daar zou dit gebed, op nog onbeschreven perkament, kunnen zijn toegevoegd.

De verluchting van het handschrift

Saskia van Bergen

Het handschrift bevat zes berijmde gebeden die van groot belang zijn voor onze kennis van de Middelnederlandse literatuur. Een van de gebeden van de hand van de Brugse rederijker Anthonis de Roovere, *Lof van den heylighen sacramento*, kan in of omstreeks 1456 worden gedateerd. Dit hoeft uiteraard niet te betekenen dat het handschrift zelf ook in dit jaar is vervaardigd. De opname van dit gebed kan enkel worden gezien als een terminus post quem.

SAMENSTELLING VAN HET HANDSCHRIFT

Voor een reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van het handschrift is allereerst de samenstelling van de katernen van belang. Het handschrift kan worden verdeeld in vier productie-eenheden. Dat wil zeggen dat elke productie-eenheid één of meerdere katernen omvat met één of meerdere gebeden; het einde van een katern valt telkens samen met het einde van een gebed. De eerste drie productie-eenheden omvatten elk één gebed, en de laatste eenheid in totaal drie gebeden. Tevens bevat het handschrift vier bladgrote miniaturen, die op losse bladen zijn aangebracht en afzonderlijk tussen de katernen zijn gevoegd. De achterzijde van de miniaturen is telkens blanco. Op folio 31r is tenslotte een kleinere miniatuur aangebracht van 6 regels hoog, met een voorstelling van Maria en Kind.

Het gebedenboek heeft er niet altijd op deze manier uitgezien. Hierop wijzen onder meer de sporen van katernsignaturen. Deze signaturen dienden als hulpmiddel voor de binder, die zo kon zien of de katernen in de goede volgorde lagen. In de eerste en vierde katern zijn respectievelijk (sporen van) een p en een l zichtbaar. Men heeft op zeker moment dus katernen verwisseld, maar mogelijk werden deze daarvoor ook voorafgegaan door maximaal tien andere katernen, met als signatuur de letters a-k.

Het handschrift Bulteel is gebonden in een slappe, bruin lederen band, die op basis van de decoratieve stempels rond 1500 gedateerd kan worden. Het oorspronkelijke handschrift moet rond deze tijd dus uit elkaar zijn gehaald, waarna het deel met de berijmde gebeden is samengebonden en van een (nieuwe)

band is voorzien. Ook heeft men in dezelfde periode een prozagebed aangebracht op de laatste twee bladen, die tot op dat moment onbeschreven waren gebleven.

DATERING EN STIJL VAN DE MINIATUREN

Het is in theorie mogelijk dat ook de losbladige miniaturen pas rond 1500 tussen de katernen zijn gevoegd. De teksten en drie van de vier miniaturen zijn echter door dezelfde verluchter van margedecoraties voorzien en tegelijkertijd vervaardigd. De stijl van deze miniaturen en de bijbehorende margedecoraties wijzen op een datering rond het midden van de 15de eeuw. De paginagrote miniaturen met de voorstelling van het Laatste Avondmaal, Madonna op de maansikkel en Jacobus de Meerdere zijn waarschijnlijk in dezelfde werkplaats vervaardigd. De verantwoordelijke miniaturist heeft zowel kenmerken van de groep verluchters die we kennen onder de naam Goudrankenmeesters, als van de Spleetogenmeesters (ook wel bekend als de *Maitre aux yeux bridés*). De Goudrankenmeesters domineerden de Brugse miniatuurkunst in het tweede kwart van de 15de eeuw. Ze danken hun naam aan het goudgekleurde rankwerk dat in veel miniaturen is toegepast als achtergrond. Kenmerkend voor hun stijl is tevens het heldere kleurgebruik en de enigszins stereotype uitbeelding van figuren.

De groep van de Spleetogenmeesters kan worden beschouwd als één van de opvolgers van de groep van de Goudrankenmeesters. Ze ontleen hun naam aan de karakteristieke manier waarop ze ogen weergeven; door middel van dunne horizontale lijntjes. Deze spleetogen vindt men niet terug in de miniaturen van dit handschrift, maar ze bezitten wel andere kenmerken van de Spleetogenmeesters, zoals het kleurgebruik – met een overdaad aan rood en groen – en de aandacht voor details. Zo bevat het boek in de handen van Jacobus de Meerdere zelfs liniëring en tekst.

De kleinere miniatuur op folio 38r is vervaardigd door een miniaturist die behoorde tot de groep rondom Willem Vrelant, één van de meest succesvolle verluchters uit de 15de eeuw. Willem Vrelant verhuisde midden 15de eeuw van Utrecht naar Brugge. Hier wordt hij in 1454 vermeld als lid van het Gilde van Sint Jan Evangelist, dat was opgericht voor iedereen die in Brugge bij het boekenbedrijf betrokken was. In het derde kwart van de 15de eeuw kunnen meerdere werkplaatsen worden onderscheiden die miniaturen vervaardigen in dezelfde stijl als Willem Vrelant. Ze zijn te herkennen door het gebruik van donkere, scherpe contouren en door de bolle hoofden van de figuren, met ronde ogen en hoge wenkbrauwen.

Dit samen maakt dat de verluchting in dit handschrift met enige zekerheid in de overgangperiode tussen de Goudrankenmeesters enerzijds en de verluchters rond Willem Vrelant en de Spleetogenmeesters anderzijds gedateerd kan worden,

dus omstreeks 1450–1470. Dankzij het gebed van de hand van Anthonis de Roovere kunnen we deze datering zelfs nog wat aanscherpen tot ca. 1456–1470. Dit betekent dat er relatief weinig tijd kan hebben gezeten tussen het schrijven van het gedicht door De Roovere en de opname ervan in dit gebedenboek. Het is in elk geval de vroegst bekende bron waarin het werk bewaard is gebleven.

Alleen de stijl van de bladgrote miniatuur met Koning David wijkt af van die van de overige in het handschrift. Deze miniatuur is dan ook later vervaardigd, waarschijnlijk aan het einde van de 15de eeuw, en is tijdens de reorganisatie van het handschrift vóór het gebed *Miserere mei Deus* tussen de katernen gevoegd.

Materiële en inhoudelijke beschrijving

Johan Oosterman

Perkament, 45 bladen (met potlood gefolieerd na verwerving door de Openbare Bibliotheek Brugge), afmetingen bladen: 194 × 138 mm; schriftspiegel: fol. 2–31: 123 × 86 mm – hand A (textualis); fol. 33–37: 125 × 76 mm – hand B (textualis); fol. 38–42: 125 × 80 mm – hand B (textualis); fol. 43–44: 124 × 75 mm – hand C (textualis), liniering overal met rode inkt.

Gebonden in een slappe bruine leren band met blindstempeling van circa 1500 (mededeling Ed van der Vlist, die een van de stempels heeft aangetroffen op een *Somme ruyrael*, gedrukt door Henric Eckert van Homborch, Antwerpen, 1503).

Op de rectozijde van het eerste blad (dat op de versozijde de eerste miniatuur bevat) staat 'Ex libris Nicolai Buldeel / alias vander Clyte 1539'. Daaruit valt te concluderen dat het in 1539 in bezit was van Nicolaas Buldeel. Vermoedelijk woonde hij te Ieper.

MATERIËLE BESCHRIJVING

Het gebedenboek heeft zijn huidige vorm vermoedelijk gekregen toen het aan het begin van de 16de eeuw opnieuw werd gebonden. Het boekje bestaat uit een aantal codicologische eenheden, bestaand uit één of twee katernen van wisselende samenstelling. De eerste drie eenheden, geschreven door kopiist A, bevatten elk één gedicht: De Rooveres *Lof van het heilig Sacrament*, het eerste gebed uit het Gruuthusehandschrift en een gebed over de vijftien vreugden van Maria. De vierde eenheid bevat drie gebeden. De eerste twee daarvan, het tweede Gruuthusegebed en een Marialof van De Roovere, zijn door kopiist B genoteerd en zijn contemporain aan het gedeelte dat kopiist A heeft geschreven. Op aanvankelijk onbeschreven bladen is tegen het einde van de 15de eeuw nog een prozagebed toegevoegd. Het betreft een vertaling van het gebed bij de Gregoriusmis in een versie die met Zuid-Vlaanderen te verbinden valt.

In een aantal katernen zijn katernsignatures of restanten daarvan zichtbaar, die duidelijk maken dat de huidige katernen oorspronkelijk niet in deze volgorde voorkwamen. In katern 1 vinden we de letter p, in katern 4 de l, en in katern 5 de o. Deze signatures laten zien dat de huidige katernen aanvankelijk voorafgegaan werden door 8–10 andere katernen. Het is zeer wel mogelijk dat deze de vaste onderdelen van het getijdenboek hebben bevat. In elk geval zijn er uit Vlaanderen in de 15de eeuw diverse getijdenboeken bekend waarin de vaste onderdelen van het getijdenboek worden gevolgd door een hele reeks gebeden, waaronder vrijwel altijd ook berijmde gebeden. Indien deze veronderstellingen kloppen moet er niet lang na 1456 (het jaar waarin De Rooveres Sacramentslof werd geschreven) te Brugge een getijden- en gebedenboek zijn gemaakt dat een kalender, de getijdengebeden en een aantal berijmde gebeden bevatte. Op een later moment is dit boek uit elkaar genomen. De codicologische eenheden met berijmde gebeden zijn herschikt en opnieuw samengebonden in de vorm die het boekje nu heeft. Vermoedelijk is dat omstreeks 1500 gebeurd. Dat dit boekje een aantal opvallende en heel bekende uitgesproken literaire rijmgebeden bevat, lijkt de voorkeur van de toenmalige eigenaar te weerspiegelen. De samenstelling van dit handschrift maakt nog iets duidelijk.

De codicologische eenheden van zeer wisselende omvang, bevatten in drie gevallen precies één gedicht. Dit laat zien dat in Brugse ateliers dergelijke eenheden vervaardigd werden die naar believen samengevoegd konden worden met een gebeden- en/of getijdenboek. Hiermee werpt dit boekje een interessant licht op de wijze waarop er in het Brugse boekbedrijf werd gewerkt. Hernieuwd onderzoek naar andere Brugse handschriften met berijmde gebeden, moet duidelijk maken of ook daarin aanwijzingen te vinden zijn voor een dergelijke werkwijze.

Voor de datering van het boekje zijn een aantal gegevens van belang. De verluchting is door kunsthistorici in verband gebracht met verluchtungsstijlen die in het midden van de 15de eeuw gedateerd kunnen worden. Zo'n vroege datering is opmerkelijk omdat het Sacramentslof van De Roovere op goede gronden te dateren valt in of omstreeks 1456. Het handschrift zou dan een min of meer contemporaine tekstdrager zijn, en de vroegste bron waarin het werk van De Roovere bewaard is gebleven.

Het handschrift is uiterst verzorgd geschreven door verschillende handen, alle te karakteriseren als *textualis formata*. Het bevat geschilderde veldinitialen en lombarden met penwerk. Het begin van de eerste vier, en dus de belangrijkste teksten, is gemarkeerd door een grotere initiaal (over vier regels), een ingevoegde miniatuur en randversiering rond miniatuur en tekstpagina. Bij een aantal miniaturen zijn de randversiering rond miniatuur en tekstpagina aan een en dezelfde verluchter toe te schrijven. Op grond hiervan kan geconcludeerd worden dat de miniaturen contemporain zijn aan het afschrift. De twee gedichten van

Anthonis de Roovere bevatten een acrostichon dat in dit handschrift op een bijzondere manier is gemarkeerd. In de Sacramentslof is het acrostichon aanwezig in de slotstrofe. Het moet van beneden naar boven gelezen worden. De kopiist en verluchter hebben de A, waarmee de naam van de dichter begint, gemarkeerd met een veldinitiaal over twee regels, en de overige letters met een lombarde. Hierdoor is in deze slotstrofe de laatste regel, en niet zoals in alle andere strofen de eerste regel voorzien van een initiaal. Dit wijst erop dat kopiist en verluchter zeer bewust de naam van de dichter hebben gemarkeerd.

In het gebed op fol. 38–42 is aan het einde van elke strofe een geschilderde initiaal voorzien, die echter niet is uitgevoerd. Met een loodstift is een rechthoekig vakje gemarkeerd, en binnen dit vakje is een representant genoteerd. De eerste initiaal luidt per abuis O. Hier had een A moeten staan, de beginletter van het verder correct aangegeven acrostichon: Ontonius de Roouere. Het is duidelijk dat de kopiist wist dat het acrostichon aangebracht moest worden, en datzelfde geldt voor degene die het werk van de verluchter voorbereidde (mogelijk was dit de kopiist), maar dat de verluchter zelf bij de uitvoering een fout heeft gemaakt.

INHOUD

1. Anthonis de Roovere. Lof van het Heilig Sacrament

De tekst wordt op fol. 1v voorafgegaan door een volbladminiatuur: Laatste Avondmaal. Op fol. 2r een geschilderde initiaal over vier regels, aan het begin van de strofen 2–14 een geschilderde initiaal over twee regels; de letters in goud op een blauw of rood veld (geen regelmatige afwisseling). De laatste strofe, die een acrostichon van achter naar voren bevat, heeft in de laatste regels een geschilderde initiaal over twee verzen. De overige beginletters die deel uitmaken van het acrostichon, zijn als lombarde uitgevoerd, afwisselend in blauw en goud.

Fol. 2r–9r. Inc.: *O Wonderlic werc o godlike ghifte / Daer alle verwonderen voren bughen; expl.: Nv dankelic wien ic hier groete prezent / Als wonderlic ghebenedijt sacrament.* Acrostichon in de beginletters van de slotverzen, van achter naar voren: ANTONIS DE ROUERE.

Verder overgeleverd in:

- › Berlijn, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Germ. Qu. 557, fol. 56v–60v [Leiden, 1478–1479]
- › Berlijn, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Germ. Qu. 651, fol. 157v–162v [Utrecht, 1524]
- › Breda, Archief Sint-Barbarakerk, 1, fol. 73v–76v [Breda, 1520–1540]
- › Brugge, Sint-Salvatoriekathedraal [Brugge, ca. 1500]
- › Londen, British Library, Add. 34392 no. 56 (fragment) [Zuidelijke Nederlanden, einde 15e eeuw]

- › Manchester, John Rylands Library, Dutch 13, fol. 27v–42v [tweede helft 15e eeuw]
- › Druk: *Die tafel des kersteliken levens*. Gouda, Gheraert Leeu, 1478, fol. 8v–13v.
- › Druk: *Rhetoricale wercken van Anthonis de Roouere*. Antwerpen, Jan van Ghelen, 1562, fol. A5v–B1r.

2. Miserere mei Deus

De tekst wordt op fol. 10v voorafgegaan door een later toegevoegde volblad-miniatuur: Koning David. Op fol. 11r een geschilderde initiaal over vier regels, aan het begin van de strofen 2–22 een geschilderde lombarde over één regel, afwisselend blauw en goud.

Fol. 11r–22v: Inc.: *Miserere mei Deus / Dat ic in ydelheden dus / Hebbe versleten mijn ionghe leuen; expl.: Ende bouen al voor al gheseyt / Dijnre grondeloser ontfaermicheyt. Amen*

Verder overgeleverd in:

- › Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Neerl. 11, fol. 34v–44r [Brugge, ca. 1400–1410]
- › Baltimore, The Walters Art Museum, W. 189, fol. 124r–135r [Brugge, ca. 1480–1490]
- › Brugge, Grootseminarie, 72/175, fol. 53r–62r [Brugge, ca. 1400–1415]
- › Brussel, KBR, II 270, fol. 48r–54r [ca. 1490]
- › Brussel, KBR, IV 1096, fol. 81r–91r [Brugge, ca. 1420]
- › Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 79 K 10 (Gruuthusehandschrift), fol. 2r–3v [Brugge, ca. 1395]
- › Den Haag, Museum Meermanno, 10 D 43, fol. 1r–8v (fragment: slot ontbreekt) [Vlaanderen?, ca. 1480]
- › Den Haag, Museum Meermanno, 10 E 2, fol. 179r–188v [Brugge, ca. 1440]
- › Edinburgh, National Library of Scotland, Nat. Galleries 7131, fol. 61r–75v [Brugge (?), 1420–1440]
- › Fulda, Landesbibliothek, Aa 144, fol. 28r–38v [Vlaanderen (Brugge?), 1420–1430]
- › Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 2627, fol. 71v–82v [Brugge, ca. 1400–1410]
- › Londen, British Library, Add. 39638, fol. 21r–30r [Brugge, ca. 1445]
- › München, Bayerische Staatsbibliotheek, Cgm 135, fol. 15r–29v [Brugge, 1410–1420]
- › New York, The Morgan Library & Museum, M. 76, fol. 111r–135r [Brugge, ca. 1425]
- › Olim De Kerckhove (Gent), fol. 215r–226r [Brugge (?), ca. 1450]

3. Onser vrouwen xv bliscepen

De tekst wordt op fol. 23v voorafgegaan door een volbladminiatuur: Madonna op de maansikkel. Op fol. 24r een geschilderde initiaal over vier regels, aan het begin van de opeenvolgende strofen geschilderde initiaal over twee regels; de letters in goud op een blauw of rood veld (geen regelmatige afwisseling).

Fol. 24r–31r: Inc.: *Vrauwe vul ghenadichede / Moeder van alre ontfaermichede / Daer toe van alre doget fonteyne*; expl.: *Ende hijse houde zonder sneuen / Daer die inglen zullen beuen. Amen.* Middelnederlandse vertaling van *Douce dame de misericorde*.

Verder overgeleverd in:

- › Assen, Drents Museum, H 1855–8, fol. 73r–74r [Brugge, ca. 1435–1440]
- › Atrecht, Bibliothèque municipale, 513, fol. 95r–100v (onvolledig: begin ontbreekt) [Frans Vlaanderen, ca. 1400]
- › Berlijn, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Germ. Fol. 751 (9) (fragment gebedsrol) [West-Vlaanderen, ca. 1400]
- › Boston, Public Library, q. Med. 160, fol. 64r–71r [West-Vlaanderen, 1450–1475]
- › Brussel, KBR, 19588, fol. 105r–112v; Vlaanderen, 1410–1420
- › Brussel, KBR, IV 1239, fol. 149r–152r [Zuidelijke Nederlanden, tweede helft 15e eeuw]
- › Brussel, KBR, IV 1248, fol. 85r–89r [West-Vlaanderen, 1450–1460]
- › Gent, Universiteitsbibliotheek, 1353, fol. 117r–123r [Oudergem bij Brussel (?), 1394]
- › Leuven, Universiteitsbibliotheek, 2, fol. 86r–92v [Brugge, ca. 1425–1435]
- › Londen, British Library, Harley 3828, fol. 56r–63v [Brugge, ca. 1450]
- › Louvain-La-Neuve, Archives de l'Université, A 32, fol. 1r–7r [West-Vlaanderen, 15e eeuw]
- › München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 83, fol. 118r–125v [Vlaanderen, 1430–1440]
- › Parijs, Bibliothèque de l'Arsenal, 565, fol. 90v–96v [Brugge, ca. 1400–1415]
- › Olim Brussel, KBR, 771 Qu. (fragment) [West-Vlaanderen, 15e eeuw]
- › Olim De Kerckhove (Gent), fol. 184r–191r [Brugge (?), ca. 1450]

4. O glorieus almueghende God

De tekst wordt op fol. 32v voorafgegaan door een volbladminiatuur: Jacobus de Meerdere. Op fol. 34r een geschilderde initiaal over vier regels, aan het begin van de opeenvolgende strofen geschilderde initiaal over twee regels; de letters in goud op een blauw of rood veld (geen regelmatige afwisseling).

Fol. 33r–37v: Inc.: *O glorieus almueghende God / Ic aerm bezondich worm glot / Scame mi toot dij te zegghene vader*; expl.: *Als een mueghende god te zamen / Eenich eeuwich ouer al. Amen.*

Verder overgeleverd in:

- › Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Neerl. 11, fol. 46v–50v [Brugge, ca. 1400–1410]
- › Brussel, KBR, 18270, fol. 64r–67v [Brugge, 1420–1430]
- › Brussel, KBR, II 270, fol. 59r–63v [Brugge, ca. 1490]
- › Brussel, KBR, IV 1096, fol. 59r–63v [Brugge, ca. 1420]
- › Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 79 K 10 (Gruuthusehandschrift), fol. 3v–4v [Brugge, ca. 1395]
- › Gent, Universiteitsbibliotheek, 2750, fol. 87r–92v [Gent, ca. 1475]
- › Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 2627, fol. 82v–86v [Brugge, ca. 1400–1410]
- › Londen, British Library, Add. 39638, fol. 138r–141v [Brugge, ca. 1445]
- › Parijs, Bibliothèque de l’Arsenal, 565, fol. 83v–87v [Brugge, ca. 1400–1415]
- › Olim De Kerckhove (Gent), fol. 226r–230v [Brugge (?), ca. 1450]

5. Anthonis de Roovere. Marialof

De tekst wordt op fol. 38r voorafgegaan door een miniatuur over zes regels: Gekroonde Maria met kind. Aan het begin van alle strofen een geschilderde initiaal over twee regels; de letters in goud op een blauw of rood veld (geen regelmatige afwisseling). Aan het einde van elke strofe is ruimte vrij gelaten voor een initiaal over twee regels. De kopiïst heeft door middel van representanten aangegeven welke letters geschilderd diende te worden; niet uitgevoerd.

Fol. 38r–42v: Inc.: *Och alder glorieuste drachte / Die hoogste die gods cracht ye ghewrachte*; expl.: *Nochtans gods alder liefste voochdi / Zij en consten hu niet vullouen marie. Laus deo. Pater noster.* Acrostichon in de begin- en eindletters van de strofen: ONTONIUSDEROUERE.

Verder overgeleverd in:

- › Berlijn, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Germ. Qu. 651, fol. 186v–189v [Utrecht, 1524]

6. Gebed bij de Gregoriusmis

De tekst wordt op fol. 43r voorafgegaan door lege ruimte waar een miniatuur uitgevoerd had moeten worden: Gregoriusmis. Op fol. 34r een initiaal over drie regels (in rode inkt), aan het begin van de opeenvolgende 'verzen' lombarden van één regel (in rode inkt).

Fol. 43r-44r: Inc. *O Heere Jhesu Xpriste, ic anebede hu, hanghende anden cruce* (opschrift: *Dit sijn VII versen van S. Gregorius*); Expl. *ende sijt ghenadich my, aerme sondare. Amen. Pater noster*

Teksteditie

[2r]

- O wonderlic werc, o godlike ghifte,
daer alle verwonderen voren bughen.
Alle sciencie, hand, tonghe, ghescrifte,
4 hoe groot hem liecht dijns loofs betughen.
Du zijts een borst vul gracen, om zughen
huut di in ons een eeuwich voedsel;
een vat vul glorien, wiens heilighe dughen
8 ons crachtich beluken voor sviants broedsel.
Alle menschelike zinnen, o inglic groetsel,
in di hem al beken ontzijnct.
Sondert horen alleene, dat crijcht bevroetsel
12 van di, daer hem tghelove toe brijnct.
Tes recht datmen dijns loofs ghedijnct
zegghende met herten zeer diligent:
'Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.'

[2v]

- 16 O heilighe hostye, godlike natuere,
die allen begripen zijt te snel.
Tpaeschelam es van hu figuere,
ende tmanna der kijnderen van Israhel;
20 Abrahams ghifte, Melchisedechs bestel,
ende de aercke daer David voren speelde.
Helyas couxkin, duer shijnghels bevel,
es van hu fyghuere, reyn godlic beelde.
24 Maer hoe groot, dat noyt fighuere verveelde
der juedscher wet, dats al gheleden,
maer ghy, Sacrament vul hemelscher weelde,
dijn gracie gheduert in eeuwicheden.
28 Tghelove stelt hier den zin te vreden,
want dijn cracht alle begripen verblent;
lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[3r]

Een moghende prinche die in eenich consylie
32 of in vreemde landen te treckene begheert,
hi verzaemt gherne bi hem al zine famylie
ende al dat zinen dienst bezweert.
O minlicke Xpristus, die therte verteert
36 van uwen beminden in uwer minnen,
ghi waert die prince entie blide weerd
die uwen apostelen daet bekinnen
tvertrecken, thuus vaders lande binnen,
40 ende deet bereeden een paesschelam
ten avondmale, dies wij verzinnen
dat doe dhoude fighuere een hende nam,
want hu sanderdaechs de doot an quam.
44 Zo liet gi ons dat nemmermeer en hent;
lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[3v]

Hoe zouden hu loven, wi aerme crancke,
wiens minne van wondre alle zinnen scuert.
48 Hu lichaem in spize, hu bloet in drank,
ongronderliker wonder waer nye ghebuert.
Dit aten dapostelen met rauwe bemuert,
nochtans zi hu zaghen in levende persone.
52 Gi sprekt: 'Eet mijn lichaem, drijnct onghetruert
mijn bloet, du hebs mijn rijke te lone.'
Doe verwandelde dat broot in die scone
supstancie dijns lichaems, die daer doe zat,
56 niet verniewende tlichaem, maer der glorien crone,
Conijnc die daer dranc, sprac ende hat;
dijn bloet in wine, niet Vader als dat
den wijn vergelijnc, maer dijn bloet in hem gheprent;
60 lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[4r]

Fyghuere, scriftuere, natuere wijct.
Comparacie, sciencie, costume versciet.
Memorie, verstannesse, redene bezwijct.
64 Inglen noch menschen ghegrondens niet
hoe God ons zijn helich lichaem liet
teender spize, zijn werdich bloet voor dranc
in eens eeuwichs testaments bediet.
68 Broot, vleesch, wijn, bloet, noyt zulc ontfanc
gheweldich zijnde inder inglenzanc,

ende gheweldich, zo menne haer levende eerde,
in allen hostyen duer swoorts bedwanc.
72 Niet, dat dat brood te nieten keerde,
dat hi den apostelen zelve eerst leerde,
maer zijn veranderen wert in Gods lichaem ghewent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[4v]

76 O wonderlic God, die hemel ende eerde
maectet van nieten ende zonder pine,
ende die al twater van Egypten begheerde
in een ogheblic niet dan bloet in schine,
80 ende Loths wijf brocht als I steen te zine,
ende uter drogher steenrootsen deet water vloeyen,
muechdi daer niet, bij uwer Godheit divine,
dit werc doen boven natueren bloeyen?
84 Lof di, dien wi, boven natuerlic groeyen,
int Sacrament ontfanghen, mensce ende God,
onvermindert, onverdeelt, dijn godlic moeyen
daer boven inder inglen vlod.
88 Wi nutten al dat dijn wonderlic ghebod
in Marien ontfaende was excellent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[5r]

O verbolghen ghelove, al es ghedeelt
92 tbroodt enten wijn eerst warf in tween;
int consacreren wart zi gheheelt.
Materye ende vorme te zamen een,
want Xpristus levende lichaem reen
96 nes int broot niet zonder zijn eyghin bloet,
noch zijn bloet niet inden keilct ghemeen
zonder tlichaem daer tleven in es behoet,
maer onghedeelt in elc deel, vulmaect ende goed,
100 des Sacraments godlic gheaccoort.
Die materye es tbroot entie vloeyede vloet
des wijns, de vorme es tgodlic woort
dat die priester spreect ende dat Xpristus hoort:
104 dit es mijn vleesch ende bloet bekent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[5v]

Lof, gloriose hostye, godlic beseffele,
ghewrocht van puren taerwen greyne,

- 108 ghebacken zonder ghist of heffelle.
Voort wijn ten kelcte ende lettel fonteyne
beteekent dat Xpristus leven reyne,
onnozel, zachtmoedich ende onverheven.
- 112 Van allen menschen, ooc, es hi alleyne
dat edel taerwen coren bescreven,
twelc hem heeft bloeyende ant cruce verheven,
wiens vrucht in ons ghelove bloeyt.
- 116 Lustich es hi, den wijnstoc beseven,
die in onzen wijnghaert der kercken groeyt,
want ons vut zinen V wonden vloeyt
balseme ende wijn, die de ziele duer rent.
- 120 Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[6r]

- O** levende broot, o hemelsche discrecy,
duer zeven wondren alle knien hu boghen.
Eerst vleesch, bloet zijnde, onder de specie
- 124 van brode ende wine, duer swoords betoghen
vulmaect God mensche; onze stervelike oghen
doch niet el dan broot ende wijn ne zien.
Bedi ons stervelic oghe mach niet gedoghen
- 128 die zonne te ziene, een stervelic engyen,
hoe zoude ons die onstervelic claerheit gescien
te ziene dan in onser sterveliker lucht?
Wi zouden verblenden, versterven in dien,
- 132 so hoghe, zo claer es die godlicke vrucht
Dus mach ons ghelove wel zonder ducht
dij inghelic groeten, die den duvel schent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[6v]

- 136 **Dat** alle priesters deden sacrificie
up een huere, dits wonderlic om weten.
Alle Sacramenten in die celebricie
souden een God zijn, ende elc onghespleten.
- 140 Exemple, daer vele volx es ghezeten,
mijn woort comt uut mer herte ghevloten
toot in minen mont, ende zonder verghete
duer hu hore in hu herte ghescoten.
- 144 Nochtan blivet tghedijnken in mi besloten,
ende gi alle mueghet twoort zijn breedende.
Dus comt Xpristus uut sVaders herte ghesproten
onder spriesters handen nochtan niet sceedende

148 van hem, maer woort ons allen bereedende,
zijn gratie blivende altoos zinen Vader ontrent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[7r]

O weerdich zoete Sacrament warachtich,
152 al deelde men dijn hostye, hier ende daer,
tminste deelkin es God almachtich,
also vulmaect alst heele voorwaer.
Exemple toocht ons den speghel claer:
156 hoe cleene een stic, wi ziender ons in.
Ooc ontfaen wi vulmaect dijn lichaem eerbaer
also groot alst hijnc ant scrucen zwin.
Ons oghe gheeft ons van dien bekin,
160 want wi begripen met onsen ghezichte
– die huzen becommeren niet tsiens ghestichte –
berghen, husen, meer ende min,
nochtan eist niet bi onsen lichte.
164 Sone doet ooc hu lichaem in accident,
lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[7v]

O inghelike spise, die niet en mindert,
hoe vele dat men di nut ende breect,
168 neemt niet meer dant eender keersen indert,
datmer duzentich keersen an ontsteect.
Gheen onreynicheit ooc men van di spreect
hoe onreyne zondaers di nutten met monden.
172 Want ghelijc daer zonnen schijn hier leect
up onreyne prijnen, dieren ende honden,
gheene corrupcyne nes dies bevonden
inder edelre zonnen raeyen.
176 O lof, Sacrament toot ewighen stonden,
du en muechs ontrenen, ontrusten, ontpaeyen.
Alle kerstene priesters, hoe zondich zi zaeyen
maken di God ende du gheves consent.
180 Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[8r]

O claecheit, daer haer Gods cracht in speghelt,
eeuwich testament, om ons een leven
dat Xpristus heeft met zijr dood bezeghelt
184 ende zelve tofficie, eerst an gheheven.
Ende hem in wonende, ons ghegheven,

een eeuwich leven, duer dijn ontfaen.
Oorconde zijns woorts wij staen bescreven
188 mids di int leven, zonder verghaen.
Bi di wart God in ons bevaen
ende wi in Gode. Niet dat onse natuere
God wart, of dat Gods hoghe bestaen
192 mensche in ons wart, maer die fyghure
ons beelde, ontfanct Gods beelde pure
in di, als een met hem bekent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[8v]

196 **O** behoud der weerelt, o hoghe misterie,
wiens cracht ons ziens ommoghelic zij,
wiens grote gracie, wiens diepe materye,
ziele ende lijf doet beven in my.
200 Lof uwer miracle, waer of tbely
zo groot es, dat mi tbegrijp ontvecht.
De backeghe te Rome, gheloofder bi,
zo ons Gregorius zelve zecht.
204 Hugo van Sint Victoors, gods knecht,
zach van hu groot wondre te Parijs:
ghi voert uuts abts handen ten hemel gherecht,
ende Hugo volchde hu int paradijs.
208 Van allen tonghen hebt lof en prijs,
die ons deelachtich maect der ingle covent.
Lof, wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[9r]

Een arem ruud zondare, ic
212 **Roupe** om troost voor mine mesdaden.
Es bi mi mesproken woort, lettre of stic,
Van hu hier in, roupic ghenaden.
Opent mine ziele in zulc beraden,
216 **Reverencie** hu doende, nacht, tijt ende dach,
Ende zo hertelic in uwer minne baden
Dat ic hu tmijr zalicheit ontfanghen mach.
Salich Lam Gods, zent zonder verdrach
220 In mi tghelove, gheduerich staende.
Naer dit leven wilt gheven der inglen bejach
Ons, als scaepkins, in uwer wee hier ghaende.
Tloven van mi wilt zijn ontfaende
224 **Nu** dankelic, wien ic hier groete present,
Als wonderlic ghebenedijt Sacrament.

[11r]

Miserere mei Deus

Miserere mei Deus,
dat ic in ydelheden dus
hebbe versleten mijn jonghe leven.
4 Vader, dat wilt mi nu vergheven
na dijnre groter ontfaermicheit.
Sie up mi, Vader, het es mi leit
dat mi niet leet ghenouch en zi
8 dat ic mesdaen hebbe jeghen di.
Recht als een worm van groter onwerde
boghic mijn aenschijn toter eerde:
in bem niet weert dat ic mijn oghen
12 di zoude zonder tranen toghen;
doch biedic di mijn handen beede.
Helpt mi, mijn Vader, dat van mi sceede
dese harde memorie ende maec mi zoet,
16 [11v] so offeric dij der tranen vloet.

Et secundum multitudinem

Ende door die menichte dijnre ghenaden
wilt mijnre quaetheit nu ontladen.
Ic scame mi dat ic bem dijn kint
20 want ic en hebbe di niet ghemint;
ic scame mi dattu mi hebs ghemaect,
ic hebbe zo dicwile dijns messaect;
ic scame mi dattu mi int leven
24 so vele dijnre graciën hebs ghegheven;
ic scame mi dattu mi scieps zo reine
ende icx di hebbe ghedanct zo cleine,
ende ic mi nu voor dinen oghen
28 van zonden zo walghelic moet toghen.
Noch roupic an dine ontfermichede:
doet of alle mine quaethede.
[12r] Want Vader, saltu mi willen zien,
32 so moet mine quaethede van mi vlien.

Amplius lava me ab iniquitatem

Ander werven dwa mi van zonden,
so dat ic zuver mach werden vonden.
Van scaemten zo bem ic wederslegghen.
36 Du hebs zo minlic mi ghedwegghen
met uwen weerden helighen bloede.

Hoe mach mijn herte dan zijn te moede
dat ic der smetten bem occusoen?
40 Daer du dine zide omme liets ondoen
ende sturtes dijnre herten medicine
om of te doene die zonden mine.
Vader, ne laet di niet verdrieten
44 dattic dijnre graciën wil ghenieten.
Jonne mi dattic dij offeren mach
[12v] so danighe tranen up desen dach
mids dijnre hulpe, dat ic mach dwaen
48 mijn ziele: ic hebbe zo vele mesdaen.

Quoniam iniquitatem meam ego

Ic bekenne mine quaetheit bedi,
mijn zonden zijn altoos jeghen mi.
Al zoude mi gracie van di ghescien,
52 mijn zonden doen mi van duechden vlien.
Al stierstu duecht in mine memorie,
ic hebbe ter daet zo crancke victorie
dattic ter zonden eer bem bereit
56 dan duecht te doene, dats mi leit.
Ende Vader, in oorcontscepen van rauwen
willic die oghen mijn bedauwen,
mids dijnre ghenaden, zo met tranen
60 dattic mine quaetheit of wil planen.
[13r] Vader, hoor dijns kijnts gheclach,
dine grote ontfaermicheit vermach
te gansene mijnre zielen ellende.
64 Hets recht: dijn macht es zonder hende.

Tibi soli peccam et malum

Di alleine hebbic mesdaen,
dies hebben die zonden mi ghevaen
ende brijnghen mi toot hu uut rechter noot:
68 ic legghe mijn hoofd voor uwen schoot.
In dar niet toghen dat aenschijn mijn;
gheeft mi die benedixie dijn
met dijnre almachtigher rechter hant.
72 Stappans zo zal die viant
die mi bedroghen heeft, van mi vlien;
sijns raeds ne willic niet meer plien.
Maer hemels Vader, dattu dijns kijnts
76 [13v] di also vaderlike bewints,
al eist dattic meer valle ofte sneve,

dat ic mi zo te di waert gheve
als commen zal mijn laetste dach,
80 dat ic dijns ziens ghebruken mach.

Ecce enim in iniquitatibus

Sich Vader, zich toot hier beneden.
Ic bem ontfaen in quaetheden
ende in zonden ontfijnc mi
84 mijn moeder, dies ic noch zondelic zij.
Niet, Vader, dattic mi theenighen stonde
wille excuseren voor di van zonden,
want du in desen ellendighen dale
88 ons quaems verlossen al te male
met onghetalliker bitterheit.
Dine edele, theedere menschelicheit
[14r] was ghevanghen ende verraden,
92 bespot, ghegheeselt ende verladen
metten cruce, ende naect ghestrect,
ghecroont, ghenaghelt ende gherect;
dbloet vanden helighen wonden dine
96 was alre zonden medicine.

Ecce enim veritatem dilexisti

Sich, want du die waerheit minnets,
donsekere dijngghen du bekinnets.
Dine helighe wise secrete maren
104 wiltu mi vriendelic openbaren,
want du spreek in mijn herte gront
ende maecx mi mine zonden cont,
ende raeds mi als een vader goet
108 dattic die zonden laten moet.
O goedertiere, o moghende Vader,
[14v] ghedoocht niet dattic werde quader.
Mijn zonden verweghen mi zo zeere,
112 in zouts ghenesen nemmermeere,
begrepe mi dine gherechticheit.
Maer onder dine grote ontfaermicheit
deckic mijn hoofd ende al mijn lede;
116 daer moetic mi nu bescudden mede.

Asperges me Domine ysopo et cetera

Bespeerst mi, Heere, met ysopen.
Ic werde ghesuvert in dat dopen.
Du zuls mi dwaen, dan werdic mee

- 120 Ghesuvert, wit ja boven der snee.
Dus zal die cracht der gracien dijn
verlichten die doncker zinnen mijn;
dan zal mijn werc ende ooc mijn woort
124 dijn lof in vruechden brijnghen voort.
[15r] O Vader, verleene, o Vader ghehijnghe,
dattic mi zo met duechden mijnge
in al dattic te doene besta,
128 dat mi dijn gracie niet en ontga,
ende voort, dat alle die werken mijn
di zo bequamelic moeten zijn
dat die ziele die ghi zonts in mi,
132 hier na mach commen te dij.

Auditui meo dabis gaudium

- Minen hoorne zaltu dan gheven
blijiscepe, glorie ende eewich leven,
ende mine gheboochde ootmoedighe leden
136 sullen verbliden in eeuwicheden.
Die dinen aenbeders zo milde zijt,
lof, hemels Vader ghebenedijt.
Lof, Vader die onse mesdaden
138 [15v] so goedertierlic wils ontladen.
Lof, Vader al zijn wi di ontgaen,
ontfaermelic wiltu ons ontfaen.
Lof zullen di gheven alle monde.
142 Du ne wils gheen wrake van onsen zonden,
maer dat wi ons te di waert keeren.
Du verlaets ons van allen zeeren.
Niet als dijn kijnt, maer als dijn knecht
144 doe my dijn vaderlic recht.

Averte faciem tuam a peccatis

- Keere vanden onreynen zonden mijn
dijn godlic glorieus aenscijn,
ende doet al mine quaethede of:
148 mijn tonghe zal condeghen dijn lof.
Met zonden bem ic voor di bescaemt,
sonde di niet te ziene betaemt.
[16r] Vader, omme dattic voor dij kniele,
152 zuvere van zonden mijn aerme ziele:
Dinen name warter mede gheheert,
dinen lof werter mede vermeert.
Ontfaermicheit es dijn proper werc.

156 Dinen godliken rechteren aerm sterc
heft up te my waert, Vader mijn.
Ic heesse die benedixie dijn,
niet naer mijn levens werdicheit,
160 maer na dine grote ontfaermicheit.

Cor mundum crea in me Deus

Scep een reyn herte in mi, mijn God,
ende vernieuwe, na dijn ghebod,
eenen rechten gheest in mijn in aderen.
164 Also du onse oude vaderen
met gracien ghiftes menighertier,
[16v] so zijt voort, Vader, in mijn bestier,
dat ic mach, als een kijnt vercoren,
168 nieuwen lof dij brijnghen voren.
Vader, al dijnc es in uwe macht,
alleene zo hebdi al ghewracht,
al dijnc hebdi ghemaect van niet,
172 al dijnc weetti alsoot ghesciet.
Vader, du weets den wille van mi,
dats beter te werdene dan ic zij.
Also waerlic als dat es
176 di kenlic, zo wilt mi jonnen des.

Ne proicias me a facie tua et cetera

Van dinen aensichte ne werp mi niet,
ende emmer, Vader, wat mi ghesciet,
dinen Helighen Gheest en doe
180 niet van mi, want ic verlater mi toe:
[17r] hets al mijn troost, hets al mijn raet,
mijn ziele en heeft gheen ander toeverlaet,
mijn zinnen zijnder bij ghevoet,
184 minen commer esser mede gheboet.
Ne werde troost dijns Helichs Gheest,
so leefdic recht ghelijc der beest.
Daer omme, Vader goedertiere,
188 ontsteect mijn herte met dinen viere
ende maecter of uwe majesteit,
ende wilt al mine onsalicheit
met dijne goddelicheit verdriven,
192 want ic emmer dijn kijnt wil bliven.

Redde michi leticiam salutaris

Ghef mi dine zalighe bliscap weder,

want anders blijft mijn vruecht ter neder,
ende metten principalen gheest
196 [17v] maect mi vast, Vader, dat biddic meest.
Ic belie di openbaer
met menichfoudighe zonden zwaer.
So hebbic mine natuere crachte
200 ghecranct bi daghe ende bi nachte,
ende ooc mijn ziele zeere besmet,
ende duechden hebbic zo vele verlet.
Mijn daghen ne moghens niet verhalen,
204 maer dine ontfermicheit moet betalen.
Dat leden es, wilt mi vergheven,
gheft mi gracie, zo zal mijn leven
dat nu es vul der zonden vloet,
208 van zonden keeren ende werden goet.

Docebo iniquos vias tuas et cetera

Ic zal leeren dine zalighe weggen
den quaeden, die ten zonden zijn gheneghen,
[18r] ende donghenadighe werden bekeert
212 toot di, dus wert dinen name vermeert,
ende bider gracien van di alleene,
dient al bescermt, groot ende cleene.
Vader, dune zult dan niet versmaden
216 bij dijnre grondeloser ghenaden
dat ic mi gherne dijns wercs bewinde,
want ghelijc dinen liefsten kinde
soudic di gheerne ghelieven, Vader.
220 Mijn vleesch, mijn zenuwen ende mijn in ader
biedic die over die zonden mijn.
Wilt mijns also ontfaermich zijn
dattic dine benedixie ontfa,
224 eer ic nu, Vader, van voor di gha.

Libera me de sanguinibus Deus

Hoet van zonden mi, mijn God,
[18v] God, mine zalichede ghebod,
ende mijn tonghe zal zijn bereet
228 verhoghende dine gherechticheit.
Zonden haten ende minnen de duecht
begheeric Vader, want ghijt vermuecht.
Laet mi niet meer in zonden terden,
232 laet mi di niet vreemde werden,
niet meer ne laet mi van di ghaen,

maer wilt mi in dijn huus ontfaen.
Maect mi voort zo besich met dij
236 dattic nemmermeer ledich en zij.
Du best mijn Vader, mer zielen glorie,
comt maect dijn wonst in mine memorie.
Mijn herte al gheheel te di waert nem,
240 niet vroet ghenouch icse thoudene bem.

Domine labia mea aperies et cetera

[19r] Vader, ontdoe die lippen mijn,
mijn mont zal condegghen den lof dijn.
Dine gherechticheit zal ons horen,
244 dine ontfaermicheit, als te voren
sal ons ontfaermen, ende dine genaden
zal ons van onsen zonden ontladen.
Dine gracie die zal ons gheven
248 nieuwe ghiften in zalichede te leven.
Lof Vader, van allen monden gheseit,
Dijnre grondeloser ontfaermicheit.
Lof zijn di alle tonghen sculdich
252 van dijnre graciën menichfuldich.
Elc voys met herten spreken zal
dijnre groter ghenaden zonder ghetal.
Lof dijnre overvloeyender duecht,
256 daer ghi ons mede behouden muecht.

[19v] **Quoniam si voluisses sacrificium**

Vader, hadstu ghewilt bedi,
offerande hadstu ghehadt van mi.
Emmer en zaltu niet verbliden
260 in dier offerande over liden.
Doch lye ic, hets mier zonden scult.
Maer Vader, die alle dijnghen vervult
met uwer vulmaectheit zonder beghin,
264 of ic voor di in fauten bin
vuldoet, want niement el en can.
Mi rouwet dat ic niet eer en beghan
te di te commene om ootmoet.
268 Zent in mi dijnre minnen gloet,
ende doet mi laten zo menighen traen
dat ic mijn ziele zo reyne mach dwaen,
Dat di mijn offeren zij bequame
272 [20r] door dine ontfaermicheden name.

Sacrificium Deo spiritus contribulatus

Offerande es Gode een gheest bedrouft,
want zondeghe menschen rauwe behouft.
Omoedich herte met rauwe gheladen,
276 God Vader, dat zaltu niet versmaden.
Mijn herte es drouve, ende ooc mijn zin
es drouve, dattic niet drouvere bin.
Mijn voys laet voor di commen Vader,
280 mijn woort, mijn peynsijnghe al te gader,
dat hem gheboocht heeft ende ghespreeet,
moete voor di rechtelic zijn gheleet.
So di bequam dat Abel
284 offerde, zo wil mi also wel
ontfaen bij dijnre ghenaden,
mijn bidden ende alle mine weldaden
[20v] die niet zijn weert, of te cleene,
288 dattict met rechte voor di beweene.

Benigne fac Domine in bona

Maect, Here, goedertierlike
in dinen wille van duechden rijke
Syon, dat moghe werden ghesticht
292 Jherusalems mueren ende weder ghericht.
Ontfermichede hebstu ye ghedaen:
du daets Lasaruze up staen,
die ziele zendestu in hem.
296 Zich up mi Vader, want ic bem
Lazarus, die hem voor di stretc;
mine ziele roupt om te zine verweect,
ende ic zal na mijn up verstaen
300 mids dijnre graciën duecht an ghaen,
ende beteren die mesdaden mijn.
[21r] Dan zal mijn ziele dine wonste zijn
ende mijn lichaem zal zijn een stede
304 beterende wat sij di ye mesdede.

Tunc acceptabis sacrificium

Dan zaltu ontfaen te hande
der gherechtichede offerande,
ende alle duechdelike ouffenijnghe
308 sal men dij offeren ende brijnghe.
Dan zalmen zetten up dinen outaer
calveren, dat werden ghewerken claer;
dus zullen wij gracie an di verwerven.

312 Dan zullen wi leven, ende zonder sterven
vertrecken uut desen ellendighen dale
in dijnre eeuwigher glorien zale.
Daer zullen wi scauwen Vader, in di
316 taenscijn dat zo vul glorien zij,
[21v] dies inghel no mensche en mach versaden.
Amen, Vader, bij dijnre ghenaden.
Ende alle die ghone die des begheeren,
320 ne wilt hem dinen troost niet weeren.

Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto

Glorie di, helich Vader, Zone,
Helich Gheest, een God drie persone.
Glorie der zaligher moeder maecht,
324 die ons den viant heeft verjaecht.
Glorie alder inghelen choren
die te dinen rijke behoren.
Glorie den apostelen dijn,
328 die hem verbliden in dijn aenscijn.
Glorie dinen helighen maertelaren,
die dine weghe hier volghende waren.
Glorie dinen helighen maechden,
332 [22r] die di van levne wel behaechden.
Glorie den confessoren, die di
met minnen bleven bi.
Glorie nu ende teeuwighen tiden
336 hem allen Vader, die in di verbliden.

Sicut erat in principio et nunc

Alst was van beghinne, ende es,
ende bliven zal, wie twifelt des,
God, bider weerelt der weerelden al,
340 elke tonghe di loven zal:
dijnre glorien ende dijnre ghewerken,
dijnre gheboden ende dijnre kerken,
dijnre zee ende dinen rivieren,
344 dijnre menschen ende dine dieren,
dijnre bomen ende al dijnre vrucht,
dijnre winden ende dijnre lucht,
[22v] dijnre manen ende dijnre zonnen,
348 ende al dat wi niet nomen en connen;
hemelen, sterren, planeten ende al,
Vader, dies men di loven zal,
ende boven al, voor al gheseyt,

352 dijnre grondeloser ontfaermicheyt. Amen

[24r]

Onser vrouwen XV bliscepen

Vrauwe vul ghenadichede,
moeder van alre ontfaermichede,
daer toe van alre doget fonteyne,
4 ghi droucht in uwen lichame reyne
IX maenden Jhesum Kerste,
ende zochdet hem met uwen berste.
Vrauwe, hu biddic ghenaden,
8 dat ghi mi van mine mesdaden
voor hu lieve kijnt verdijnghet,
also datti niet ghehijnghet
dat mine aarme ziele becope
12 menighe zondelike drope
die minen lichame besmet hevet.
Bidt hem dat hijt mi verghevet,
[24v] ende mi ter dueghet keere,
16 ende in dit lijf zo wise ende leere
dattic, eert mi ghebreke
so claerlic mine biechte spreke
dat ic, aerm, werdich zij
20 zinen helighen lichame daer bi
tontfane, te mijnre zielen zalichede,
dattic moete winnen daer mede
rechte hope te ziere ghenadichede.
24 Maria, vrouwe, staat mi in staden
mids deser bede, te miere bederve.
Ic wil hu XV werven
knielen voor hu beelde, vrouwe,
28 die ic in uwer ghelike scauwe,
inder ghedijnkenesse ende in der werden
vanden XV blijscepen, die ghi up deerden
[25r] hadt van uwer liever dracht,
32 die menschelicheit, om Adaems gheslacht
te verlossene wart gheboren,
van hu, vrouwe zonder toren.

Ave Maria

Conighinne vanden trone,
36 ic bidde hu bider bliscap scone
die ghi hadt in hu ghedochte
doe hu dijnghel die boodscap brochte

dat, tonser alder behoude,
40 God zelve in hu commen zoude,
dat ghi Gode bidt, reyne maghet,
dat hi hem van dies wanhaghet,
mi tontkeeren van mine mesdaden,
44 ende hi ghewerde duer sine ghenaden
gheestelike in mi te zine,
[25v] te mijnre zielen medicine.

Ave Maria

Vrauwe, ghansigghe van alre deere,
48 duer der groter bliscap eere,
soete vrouwe, die ghi vernaemt
doe ghi den berch up quaemt
tElisabetten uwer nichten,
52 die hu zeide, in woorden slichte,
dat ghehelicht was hu lijf,
vrauwe boven alle wijf,
ende uwe vrucht ter zelve tijt,
56 van uwen lichame ghebenedijt,
Maria, vrouwe, reyne lucht,
bidt der ghebenedider vrucht
die ghi droucht, dat hi mi gheve
60 dattic redenlike moete leven.
[26r] **Ave Maria**

Moeder, conighine vrye,
reyne maghet, Sinte-Marie,
duer deere der bliscap eere
64 die ghi hadt doe ghi den Heere
droucht, tonser alre vrame,
in uwen precieusen lichame,
so bidt hem dat hi mijn herte roere
68 te zinen dienste in zulker voere,
als hem eerlic zij ende bequame
ende mi nuttelic ende vrame.

Ave Maria

Reyne maghet, Sinte-Marie,
72 edele conighinne vrye,
gheeft mi troost van minen vernoeye,
duer deere vander groter joeye
[26v] die ghi hadt ter zelve tijt
76 doe huwen zone ghebenedijt

van uwen lichame wart gheboren,
sonder smette ende zonder toren;
zo bidt den hemelschen Drochtijn
80 dat zine gheboornesse moete zijn
mijnre aermer zielen troost,
van dat hem deeren mach of noost.

Ave Maria

Soete vrouwe, reyne maghet,
84 ontfermt mijns, die zeere claghet
zine zonden ende zine deere
duer der groter bliscap eere
die ghi hadt ten zelven stonden
88 doe die heerdere hu kijnt vonden;
so bidt uwen lieven kijnde
[27r] dat hi ghehijnghe dat icken vinde
in al ghader minen vernoeye
92 duur deere vander groter joeye.

Ave Maria

Maria, vrouwe zonder ghenoot,
door deere vander bliscap groot,
die ghi hadt van dien dijnghen
96 doe hu kijnt die III conijnghen
sochten ende offerande daden;
zo bidt hem door zine ghenaden,
ende door deere vanden helighen doene,
100 dat hi ontfa mijn orizoene.

Ave Maria

Maria, vrouwe, maget reene,
door deere vander bliscap eene,
Maria, die ghy hadt van hem
104 [27v] doe ghine vont te Jherusalem,
huwen zone, doe ghine hadt verloren
daer hi den joden leyde voren
exemplen, daer zi of waren versaghet;
108 so bidt hem, vrouwe, reyne maghet,
oft was dat icken verloos
om dattic zonde voor weldaet coos,
dat icken bi uwer verdiende vinde
112 ende hebbe ghenade met uwen kinde.

Ave Maria

Maria, vrouwe, maghet reene,
duer deere vander bliscap eene
die ghi hadt doe ghi ten temple
116 huwen zone offerdet teenen exemple,
entien ghebenediden conijnc,
Symeon in zinen aerme ontfinjc;
[28r] so bidt hem dat hi mine ziele ontfa
120 als so huut minen lichame ga,
metten ijnghel Sinte-Michiele,
ter ghenaden van miere ziele.

Ave Maria

Conighinne vanden trone,
124 duer deere der bliscap scone
die gi hadt ter brulocht Architriclijn,
daer hu zone watre inden wijn,
bi ziere ghenade, dede verkeeren,
128 vrouwe, door dier groter bliscap eeren;
so bidt hem, als ghi wel mueghet,
dat hi ons keere ter dueghet
ende ofsta alle ontrauwe ende onzede
132 daer mine ziele ghequetst es mede.

Ave Maria

[28v] Maria, Gods moeder ende maget reene,
door deere der bliscap eene
die ghi hadt ter zelve tijt
136 doe hu zone ghebenedijt
vervulde met V gheersten brode
V^M mannen te haren node,
ende met II visschen daer mede;
140 so bidt hem met uwer bede,
dat hi vervulle mine V zinne
met duechden ende met minnen,
so dat mine ziele daer bi,
144 ten jonxsten daghe behouden zij.

Ave Maria

Moeder Gods, wel zoete vrouwe,
duer den ontfaermeliken rauwe
die ghi hadt ter zelve warf
148 [29r] doe hu kijnt anden cruce starf;
so bidt hem dat zine doot,
zine passie ende zine noot,

mijn ziele brijnghe int gheherme,
152 ende bevrede ende bescerme
vander doot, zonder ghelike,
daermen stervet eeuwelike.

Ave Maria

Maria, vrouwe zonder ghelike,
156 duer deere der bliscap rijke
die ghi hadt ter zelve stont
doe hu zone vander doot up stont
ende verrees in Paesschedaghe,
160 sonder eenighe loghelike zaghe;
so bidt hem dat ic in diere wizen
ten jonxsten daghe moete verrizen,
[29v] datmen mijns rouke ende ghare
164 in die ghebenedide scare.

Ave Maria

Maria, ghebenedide vrouwe,
sijt mijns ghehulpich ende ghetrauwe,
verbiddeghe van alle plaghe,
168 door die bliscap van Ascencioensdaghe,
vrouwe, die hu int herte quam
doe hu zone te hemele clam;
so bidt hem met zoeter tale
172 dat hi na hem trecke ende hale
mijn herte ende al mijn ghedochte,
ende mine ziele te levne zochte.

Ave Maria

Maria, speghel ende roze,
176 ghedijnct mier aerne roukeloze,
[3or] verbiddeghe van alre deere,
door der groter bliscap eere
die hu int herte lach
180 upten helighen Sinxendach,
doe Jhesus, hu wel lieve kint,
sinen apostelen hadde ghesint
den helighen Gheest in hare scaren,
184 daer zij zaen bij verlicht waren;
so bidt hem vrouwe, Davidts nichte,
dat hi mijn herte verlichte
so dat icken kenne ende minne

188 ende sine bliscap daer mede ghewinne.

Ave Maria

Maria, maghet ende moeder,
bi hu wert God ons broeder.
Dat ghenas ons van allen zeere,
192 [30v] vrouwe, door der groter bliscap eere
daer ghi in verblidet zochte
doemen hu daer boven brochte
met ziele, met live, uut desen dale
196 in die ghebenedide zale
neffens uwen lieven zone,
ter rechter hant, daer hij crone
al doe spien ter zelve hueren
200 boven allen creatueren.
Vrouwe, zonder smette roze,
bidt over daerme roukeloze
als ic ende ander mine ghelike,
204 huwen zone van hemelrike,
ende over alle die ghone mede
daer hi of horen wille de bede,
ende over alle bezondighe keytive,
208 [31r] sijn zij mannen, zijn zi wive,
datsi ofstaen van hare mesdaden
bi zire gracie, bi zire ghenaden,
ende over alle die zijn versceeden,
212 van Adaems tide toot heden,
sijn zij mannen, zijn zi wiven,
dat God haers ghenadich blive,
ende hijse houde, zonder sneven,
216 daer die inglen zullen beven.
Amen.

[33r]

O glorieus, almueghende God,
ic aerm, bezondich worm glot,
scame mi toot dij te zegghene: 'Vader',
4 want ic mijn leven al te gader,
zoo onnutte zie, ende zo onreyne,
groot van zonden, in duechden cleyne,
toot nu van minen eersten beghinne.
8 Ydel ghenouchte ende weerlike minne,
zondelic werc zoo vele gheantiert,
dij, Vader, onweerdelic ghepiert,

versmadelic uut der herten mijn,
12 ende tieghen den helighen wille dijn
ghemint in zonden, boven dij.
Dies kennic, laes, onweerdich my
[33v] te zegghene: 'Vader, in dar, in can.'
16 Ach lacen, hoe zal ic zegghen dan?

Pater noster

Ic, aerm zondare, zeere mesmaect,
wel aerm weese, verdoolt, ontraect,
ey, aerm versmade creatuere,
20 o, onnutte worm, die de fighuere
van mijns godlicxs Vaders beilde
om dese kettiveghe, eertsche weilde,
zo vreimde bem worden dat ic zijn name
24 niet nomen en dar, des ic mi scame;
no hem ne ghelike, no hem ne minne,
no hem ne ghelieve, noch hem ne kinne,
no hem ne ontsie, noch hem ne vreese,
28 ende voor hem kniele als een weese,
walghelic zinen zoeten oghen.
[34r] O Heere, hoe muechstuut ghedoghen?
Vulleke doet lopen der tranen zee,
32 of anders mijn herte breict ontwee.

Pater noster

Nu Heere, die alle dinghen vermuecht,
uut uwer overvloeyender duecht,
niet bij verdienten, o, ghewerdighe doch
36 van mi te ghedoghene dat ic noch
te mijnre noot ghebruke dijns
te roupene: 'Vader, ontfarme dij mijns,
dijnre dienre, die mi niet beter en nome,
40 ende crupende toot dinen voeten come,
van duechden ydele, vul van zonden,
met quellender zielen, vul van wonden,
natuere ghecranct, mijn daghen ghequist,
44 mijn tijt verroukeloost recht als I mist.'
[34v] In bem niet weert datstu my zies,
ic bem een aerm zondelic ries.
Vader, de noot jaecht mi te dy,
48 nu hebbe patientie in my.

Pater noster

Ondoe den mantel dyr zaligher moeder
in wien du wordes tsmenschen broeder;
ende up ten troost van uwer bede,
52 ende up dine grote ontfarmichede
zoo biddic hu, Vader, om verdrach,
want ic niet aermer zijn en mach,
verlast van zondelike schouden.
56 Lettel of niet hebbic behouden
dies my ye wart van dy te goede,
maer bem lacen in zwarer aermoede,
eenen voys van grooter blame
60 [35r] in eenen onweerdighen lichame,
vul zonden, ghequetst toter doot,
roupende an dij, met groter noot:
'Ontfarmt mijns, Vader, ontfarmt mijns,
64 ganse mi die bem, lacen, vul venijns.'

Pater noster

O Vader ghenadich, o God almachtich,
o Vader der glorien even crachtich,
o vaderlike Goddelichede,
68 o Zone der godlicker menschelichede,
o Gheest der godlicker eenichede,
o eenighe Drievoudichede,
o glorie der eeuwigher moghenthede,
72 o troost der glorien zalichede,
o onghemetene wijshede,
o overvloeyende ghenadichede,
[35v] sturt neder dine ontfarmichede,
76 ende duer dijnre liever moeder bede
ansiet mine grote ghebreckelichede.
Verleent mi met dy pays ende vrede
van al dat ic ye voor dy mesdede,
80 ende minen even mensche mede.

Pater noster

Of ic van dijnre gratien weghe
zo vele ghenaden niet en ghecreghe
dat ic noch zegghen mochte te dy:
84 'Vader, wat zoude ghescien van my?'
Elc spreict dy lof, want du ons gheifs,
also du ons zelve bevolen heifs,
dat roupen te hoorne vanden aermen,
88 ende dat wy haers zullen ontfaermen

int werc vanden VII ontfarmicheden
[36r] die du houts over dijn proper leden.
O Vader, van mi dan niet en keers,
92 doe datstu ons te doene leers
an my, want ic bem naect ende bloot,
ziec, dorstich ende onghetroost inder noot,
hongherich, ghevaen, verdoolt, alf doot,
96 ic legghe mijn hoofd in uwen scoot.

Pater noster

Naect van duechden, met rechte ic zegghe
dat ic in zonden ghevanghen legghe.
Bidde dy omme te zijne verlost,
100 dorstich, Vader, naer dinen troost,
ziec, versleten, ghecorrumpeert,
biddu dat ghy my visenteert,
hongherich na der vriendschap dijn,
104 qualic mochtic verdoolder zijn,
[36v] doot, ende als Lazarus begraven.
Ic stijncke voor di, wie zal mi laven
dan du alleen? Laes, niemant meer.
108 Dijn vaderlic zien te mi waert keer,
hets mi ghenouch, wiltu mi zien,
wat mi messit, zal van my vlien,
also waerlike als ic dat claer
112 ghelove, zoo moet mi worden waer.

Pater noster

Vader, doet open dine ghenaden,
mijn ziele wil in dijn wonden baden,
toocht haer dijn passie ende wilse cleeden,
116 ne laetse niet meer dus van di scheeden.
Ontdoet voor dese bezondichde door
dijnre ontfarmicheden tresoor,
ende laet mi sceppen uut dier fonteyne
120 [37r] zo vele, dat ic mach maken reyne
mijn ziele, mijn herte ende mijn V zinne,
datture weder muechs commen inne.
Vader, du ne muechs mi niet verstecken,
124 want ic di claghe, laes, mine ghebreken,
dune muechs mi niet van di weeren,
want ic ne mach dijns niet ontbeeren,
du ne muechs mijns hebben gheen verdrach,

128 want niemant dan ghi mi hebben mach.

Pater noster

Alle dijnghe dij kenlic zijn,
ziet, Vader, dan uptie ghebreken mijn.
Ic bidde hu om ghezondichede,
132 aensiet mijnre zielen ziechede,
ziet minen lichame, van zonden cranc,
ziet mijnre brooscher naturen ganc.
[37v] Hebbic dan noot te claghene di,
136 Vader, zoo wilt nu helpen mi,
ende worpt mijn quaetheit zo ter neder
dat ic dijn kint mach worden weder,
duer alle beghinne ende alle hende,
140 dat ic zalichlic doch omme wende.
Lof helich Vader, lof helich Zone,
Helich Gheest, I God in drie persone,
als een mueghende God te zamen,
144 eenich, eeuwich, over al: amen.

[38r]

Ach, alder glorieuste drachte,
die hoochste die gods cracht ye ghewrachte,
hoe zoudic lacen, zuver fighuere,
4 hu lof vermonden,
daer al tmenschelike gheslachte,
ende tselfs als inghelicke ghedachte,
ja, dhoochste wijsheit der nature,
8 candt nauwe ghegronden?
Zoo groot, zo diep zij di van machte,
dat biden ontfane dijns baerzens zachte,
my elc adre van vruechden scuere
12 duert oorconden.

[38v] Ach, alder excellentste van crachte,
dijn vriendelic oghen doch up mi scachte,
ende neimt in dancke dat ic labuere
16 nu ten stonden.
Lof onbesmetste, vry van zonden,
gheestelic int weerlic, ende nochtan
gheen wesen hu vulloven en caN.

20 Te rechte zo biet hu elc saluut.
Lof slot, lof slotel, lof hemels conduut,

- lof ongrondelic omme staect
met inghelen reen.
- 24 Lof, hu die tstervelike fruit
ontstervelic heb ghetoghen uut,
stervelic zijnde, ende niet ghesmaect
der hellen ween.
- 28 Lof tzuens moeder, lof tsvaders bruudt,
[39r] lof ongrondelose virtuu, t,
die thoochste, ende tnederste hebt ghemaect
tsamen een.
- 32 Lof slotel, die al dijnc sluut ende ontsluut,
lof erve, daer ons erve uut spruut,
lof erve ghecreghen, ende ervich gheraect
int hoochste leen.
- 36 Lof alder weerelt troost ghemeen
die hemel ende eerde maect blijde en vro,
daer heydin ende kersten up roupen: 'O'.

- Natuere blijft int werc versteken,
40 mijn tonghe en cans niet meer ghespreken,
ontsiende die goddelike vysentatie
dijns Zoons almachtich.
Mijn herte bescaemt, mijn oghen leken,
44 zenuwen ende adren vloeyen als beken,
[39v] dijnkende hu onghetallike gracie,
ende al warachtich.
Lof, zittende boven allen reken,
48 scauwende eeuwelic ende onbezweken
die glorie alder jubilacie
der godheit crachtich.
O moeder, al bem ic te diepe ghestreken,
52 laet uwe ghenaden my niet ghebreken,
vergheeft my mijnre ruder nacie
met moede zachtich.
O spieghel, maect mi dijns lichts warachtich,
56 twelke licht zonder ghelijcheit zi,
ende rijcte alder rijcheit vrI.

- Voor al lovic hu zuver fighuere,
voorsien, vercoren, eer eenighe huere
60 Gods voorzienicheit hadde ghesticht
[40r] in eerderijke.
Moeder der Triniteit natuere,
verheelt met godlicken sauere,

- 64 van an beghinne gheerft, gheeeuwicht
 eeuwelike.
 Duer dit verwonderen, soon coluere,
 zijn inghelen, menschen ende dier in ruere,
- 68 ende tselfs al tduvelike ghewicht
 in verzijske.
 Want nye creech vrouwe zo dierbaer cuere,
 moederlic baersen, blivende maghet puere
- 72 ontquetselic, uwer virtuten licht,
 zuver cantyke.
 Lof, wiens lof boven strijke
 throon, hemel ende eerde, al boet des bevens,
- 76 lof vruechdelic preeel des eeuwichs levenS
 [40v] Dy groetic Noyme, compasselic scijn,
 lof werde bescaemde Rebecca fijn,
 lof scone in duechden, tonsen ghewinne,
- 80 Maria.
 Lof soonste Rachel, balseme dijn,
 lof reyne Judith, zonder pijn,
 lof onderdanighe zantinne,
- 84 Sara.
 Lof Hester, duechdelic rozemarijn,
 lof Abygail, zuver schrijn,
 lof alder weertste gods vriendinne,
- 88 Anna.
 Lof Ruth, ootmoedich leits verdwijn,
 lof neersteghe Martha, vrouwe mijn,
 lof alder wijste conighinne
- 92 van Saba.
- [41r] Lof al boven al, weerde Maria,
 huwen lof es zonder comparacie,
 lof vul, ende al vul der hoochster graciE.
- 96 **Rozier vul godlicker minnen duergaen**
 XII poorten an hu Jherusalem staen,
 daer ghi tempel of zijt, bloeyende doren,
 soon Marie.
- 100 XII apostelen waren hu onderdaen,
 XII maechden regiert ghi om cort vermaen,
 lof vrouwe, van XII conijnghen gheboren,
 Gods melodie.
- 104 XII staten des hemels hebdijs bevaen
 der XII gheslachten, troostelic traen,

zonne, der XII teekenen vercoren,
leedsman vrie
108 der XII artikelen, slotel ende graen.

[41v] Lof crone, wie vruechdelic hebt ontfaen
XII sterren, duerscinende tonzer oorboren
Gods eerscapie.
112 Lof sterre der zee, daert al up lye,
alle comparatien gheliken hu niet I stro,
lof bloeyende rosze van JherichO.

Vloeyende vul alder ontfermichede,
116 lof moeder die noyt zonde end dede,
lof die metter eeuwigher zonnen claerheit
zijt ghecleet menjoot.
Lof pot, lof leedre, lof scrijne mede,
120 lof vlies, lof roede, lof Moyses vrede,
lof tempel, lof aerke die tsviants naerheit
boet, cleen ende groot.
Lof cedre, lof poorte, lof zuverhede,
124 lof emmer, lof manna, lof moghenthede,
[42r] lof balseme, lof specie, lof tsondaers zwaerheit,
troost ter noot.
Lof glorie, boven alle glorie stede,
128 lof bede, ghehoort voor eenighe bede,
wiens lof ghegronden can inder waerheit
levende noch doot.
Lof mane, lof sterre, lof rose root,
132 lof hope, lof troost, ghetrauste trauwe,
lof vrouwe, alder vrouwen vrouweE.

Reyne fonteyne, wies zal ic bestieren,
in can hu loven na rechts jugieren,
136 zoo uwer weerden toe hoort ghescreven,
maechdelic greyn.
Al waren alle fonteynen, rivieren,
zee, eerde, lucht, vier, alle manieren,
140 in thron, up eerde, inden hemel beseven,
[42v] groot en cleyn;
ja bomen, gras ende wints verthieren,
vlieghende, gaende en crupende dieren,
144 voort al dat roeren mach of beven
in tsweerelts pleyen;
snee, haghel, reyn, int multiplieren,

gheesten, menschen en inglic leven,
148 alle tonghen ghemeyn,
zonne ende mane om lof verchieren,
ja elke tonghe X^M alleyn;
nochtans, Gods alder liefste voochdie,
152 zij en consten hu niet vulloven MariE.

Laus Deo. Pater noster.

[43r-44r]

Dit sijn VII versen van sinte Gregorius

O Heere Jhesu Xpriste, ic anebede hu, hanghende anden cruce, een doernijn croene up hu hoeft draghende. Ic bidde hu, dat dijn cruus my bescermet

[44v] vanden slaende inghele. Amen.

Pater noster. Ave Maria

O heere Jhesu Xpriste, ic anebede hu an tcruce ghewont, met galle ende aysijne ghelaeft. Ic biddu, dat dijn wonden sijn remedie mijnre sielen. Amen.

Pater noster. Ave Maria

O heere Jhesu Xpriste, ic anebede hu int graf ligghende met dierbaer salve ghesalft. Ic biddu, dat dijn precieuse doot si mijn leven. Amen.

Pater noster. Ave Maria

O heere Jhesu Xpriste, ic biddu door die bitterheit dijnre passien, dwelke ghi gheleden hebt inden cruce, ende princepalic als dijn edele siele verschiet van [45r] dijnen lichame, ontfaermt mijn siele in haer verscheeden.

Pater noster

O heere Jhesu Xpriste, ic anebedu dalende ter hellen verlossende den ghevanghene. Ic biddu, dat ghi my daer niet en laet commen.

Pater noster. Ave

O heere Jhesu Xpriste, ic anebedu verrisende vander doot, up clemmende ten hemele, sittende ter rechter hant dijns Vaders. Ic biddu, dat ghi mijns ontfaermt.

Pater noster. Ave Maria

O heere Jhesu Xpriste, goede herder, den rechtverdeghen bescermt, de sondaren bekeert, ende alle kerstenen ontfaermt, ense sijt ghenadich my, aerme sondare. Amen

Pater noster

LITERATUURLIJST

Over het handschrift en de teksten

Renée Gabriël & Johan Oosterman, 'De gebeden in het Gruuthuse-handschrift. Overlevering en de rol van de corrector', in: Frank Willaert (red.), *Het Gruuthuse-handschrift in woord en klank. Nieuwe inzichten, nieuwe vragen: KANTL-colloquium 30 november 2007*, Gent, 2010, p. 51–79.

Robrecht Lievens, 'Een kint is ons geboren', in: C. De Backer (samensteller), *Cultuurhistorische caleidoscoop aangeboden aan Prof. Dr. Willy Braekman*, Gent, 1992, p. 365–401.

Jacobus Johannes Mak (uitgegeven door), *De gedichten van Anthonis de Roovere, naar alle tot dusver bekende handschriften en oude drukken*, Zwolle, 1955.

Johan Oosterman, 'Anthonis De Roovere. Het werk: overlevering, toeschrijving, plaatsbepaling', in: *Jaarboek Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica De Fontaine te Gent*, XLV–XLVI (1995–1996), p. 29–140; XLVII–XLVIII (1997–1998), p. 9–88.

Johan Oosterman, *De gratie van het gebed. Middelnederlandse gebeden: overlevering en functie, met bijzondere aandacht voor produktie en receptie in Brugge (1380–1450)*, Amsterdam, 1995, 2 dln. (Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 12).

W. Van Eeghem, 'Anthonis' de Roovere's Lof vanden heyligen sacramente (1457)', in: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1953, p. 561–592.

Over de verluchting

Bernard Bousmanne, *Item a Guillaume Wyelant aussi enlumineur. Willem Vrelant, un aspect de l'enluminure dans les Pays-Bas meridionaux sous le mecenat des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Temeraire*, Brussel en Turnhout, 1997.

Maurits Smeyers, *Vlaamse miniaturen van de 8ste tot het midden van de 16de eeuw. De middeleeuwse wereld op perkament*, Leuven, 1998, p. 235–241 (over de Goudrankenmeesters en tijdgenoten).

Over de provenance

Louis Bakelants, *La vie et les oeuvres de Gislain Bulteel d'Ypres (1555–1611). Ouvrage édité par Guy Cambier*, Brussel, 1968 (Collection Latomus, XCVII).

Octaaf Mus, *De geschiedenis van de middeleeuwse grootstad leper, leper*, 2010.